

Załącznik nr 1.5 do uchwały Nr 2783/52/2015
Krajowej Rady Biegłych Rewidentów
z dnia 10 lutego 2015 r.

KRAJOWY STANDARD REWIZJI FINANSOWEJ 240

w brzmieniu

MIĘDZYNARODOWEGO STANDARDU BADANIA 240 (IAASB)

**ODPOWIEDZIALNOŚĆ BIEGŁEGO REWIDENTA
PODCZAS BADANIA SPRAWOZDAŃ FINANSOWYCH DOTYCZĄCA OSZUSTW**

**MIĘDZYNARODOWY STANDARD BADANIA 240 ODPOWIEDZIALNOŚĆ BIEGŁEGO
REWIDENTA PODCZAS BADANIA SPRAWOZDAŃ FINANSOWYCH DOTYCZĄCA OSZUSTW**
(Stosuje się przy badaniu sprawozdań finansowych sporządzonych
za okresy rozpoczynające się 15 grudnia 2009 r. i później)

SPIS TREŚCI

	Paragraf
Wprowadzenie	
Zakres standardu	1
Charakterystyka oszustwa	2-3
Odpowiedzialność za zapobieganie i wykrywanie oszustwa	4-8
Data wejścia w życie	9
Cele	10
Definicje	11
Wymogi	
Zawodowy sceptycyzm	12-14
Dyskusje w zespole wykonującym badanie	15
Procedury oceny ryzyka i związane z tym czynności	16-24
Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem	25-27
Reakcja na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem	28-33
Ocena dowodów badania	34-37
Niemożność kontynuowania badania	38
Pisemne oświadczenia	39
Przekazywanie informacji kierownictwu i osobom sprawującym nadzór	40-42
Informacje kierowane do organów regulacyjnych i ścigania	43
Dokumentacja	44-47
Zastosowania i inne materiały objaśniające	
Charakterystyka oszustwa	A1-A6
Zawodowy sceptycyzm	A7-A9
Dyskusje w zespole wykonującym badanie	A10-A11
Procedury oceny ryzyka i związane z tym czynności	A1-A27
Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem	A28-A32
Reakcja na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem	A33-A48
Ocena dowodów badania	A49-A53
Niemożność kontynuowania badania	A54-A57
Pisemne oświadczenia	A58-A59
Przekazywanie informacji kierownictwu i osobom sprawującym nadzór ..	A60-A64
Informacje kierowane do organów regulacyjnych i ścigania	A65-A67

Załącznik 1: Przykłady czynników ryzyka oszustwa

Załącznik 2: Przykłady procedur badania odpowiednich do ocenionego ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Załącznik 3: Przykłady okoliczności wskazujących na możliwość popełnienia oszustwa.

Międzynarodowy Standard Badania (MSB) 240 „Odpowiedzialność biegłego rewidenta podczas badania sprawozdań finansowych dotycząca oszustw” należy czytać w powiązaniu z MSB 200 „Ogólne cele niezależnego biegłego rewidenta oraz przeprowadzanie badania zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Badania”.

Wprowadzenie

Zakres standardu

1. Niniejszy Międzynarodowy Standard Badania (MSB) omawia odpowiedzialność biegłego rewidenta, podczas badania sprawozdania finansowego, dotyczącą oszustw. W szczególności omawia, w jaki sposób MSB 315

(zmieniony)¹ i MSB 330² należy stosować w odniesieniu do ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem.

Charakterystyka oszustwa

2. Zniekształcenia sprawozdań finansowych mogą być spowodowane oszustwem lub błędem. Cechą odróżniającą oszustwo od błędu jest to, czy działania, w wyniku których powstało zniekształcenie sprawozdań finansowych, są zamierzone czy niezamierzone.

3. Pojęcie oszustwa w rozumieniu prawa ma szerokie znaczenie, jednak na potrzeby niniejszego standardu biegły rewident zajmuje się tylko tymi oszustwami, które powodują istotne zniekształcenie sprawozdań finansowych. Dwa rodzaje umyślnych zniekształceń są ważne dla biegłego rewidenta, tj. zniekształcenia polegające na oszukańczej sprawozdawczości finansowej i zniekształcenia wynikające z zawłaszczenia majątku. Chociaż biegły rewident może podejrzewać i w rzadkich przypadkach zidentyfikować wystąpienie oszustw, nie orzeka jednakże o tym, czy w rozumieniu prawa oszustwo rzeczywiście wystąpiło (zob. par. A1-A6).

Odpowiedzialność za zapobieganie i wykrywanie oszustwa

4. Główna odpowiedzialność za zapobieganie oszustwu oraz za jego wykrywanie spoczywa na osobach sprawujących nadzór nad jednostką oraz na kierownictwie jednostki. Jest zatem ważne, aby kierownictwo, pod nadzorem osób sprawujących nadzór, kładło silny nacisk na zapobieganie oszustwom, co mogłoby zmniejszyć możliwości wystąpienia oszustwa, oraz na działania zniechęcające do oszustwa, co mogłoby powstrzymać przed popełnianiem oszustwa w związku z prawdopodobieństwem wykrycia i nałożenia kary. Działania te obejmują zobowiązanie do tworzenia kultury opartej na zasadach uczciwości i etycznym postępowaniu, wzmocnionej poprzez aktywny nadzór sprawowany przez osoby sprawujące nadzór. Funkcje nadzorcze osób sprawujących nadzór obejmują rozważanie możliwości obejścia kontroli przez kierownictwo lub innego rodzaju nieodpowiedniego wpływu na proces sprawozdawczości finansowej, jak np. wysiłki kierownictwa zmierzające do takiego kształtowania dochodów, aby wpływać na sposób postrzegania przez analityków wyników działalności jednostki i rentowności.

Odpowiedzialność biegłego rewidenta

5. Biegły rewident przeprowadzając badanie zgodnie z MSB jest odpowiedzialny za uzyskanie wystarczającej pewności, że sprawozdania finansowe jako całość nie zawierają istotnego zniekształcenia niezależnie od tego, czy zostało spowodowane oszustwem, czy błędem. Ze względu na nieodłączne ograniczenia badania występuje nieuniknione ryzyko, iż niektóre istotne zniekształcenia sprawozdań finansowych nie zostaną wykryte, mimo iż badanie zostało poprawnie zaplanowane i przeprowadzone zgodnie z MSB³.

6. Zgodnie z MSB 200⁴ potencjalny wpływ nieodłącznych ograniczeń jest szczególnie ważny w przypadku zniekształcenia wynikającego z oszustwa. Ryzyko niewykrycia istotnego zniekształcenia wynikającego z oszustwa jest wyższe od ryzyka niewykrycia istotnego zniekształcenia wynikającego z błędu. Wynika to z faktu, iż oszustwo może zakładać podjęcie wyrafinowanych i dokładnie zaplanowanych działań mających je zataić, jak np.: fałszerstwo, umyślne niezaksięgowanie transakcji lub celowe złożenie nieprawdziwych oświadczeń biegłemu rewidentowi. Takie próby zatajenia faktów mogą być tym bardziej trudne do wykrycia, jeśli towarzyszy im zмова. Zмова może sprawić, że biegły rewident będzie sądził, że określone dowody badania mają charakter uprawdopodobniający, podczas gdy w rzeczywistości będą fałszywe. Szansa wykrycia przez biegłego rewidenta oszustwa zależy od takich czynników, jak umiejętności sprawcy, częstotliwość i zakres dokonywanych manipulacji, zasięg zmony, relatywna wielkość poszczególnych kwot będących przedmiotem manipulacji oraz stanowiska służbowe osób dokonujących oszustwa. O ile biegły rewident może rozpoznać potencjalne możliwości popełnienia oszustwa, rzeczą trudną do ustalenia jest to, czy zniekształcenia w dziedzinach wymagających osądu, takich jak wartości szacunkowe, są spowodowane błędem lub oszustwem.

7. Ponadto ryzyko niewykrycia istotnego zniekształcenia wynikającego z oszustwa kierownictwa jest większe od ryzyka niewykrycia oszustwa popełnionego przez personel niższego szczebla, ponieważ kierownictwo ma często możliwość bezpośredniego lub pośredniego manipulowania zapisami księgowymi i prezentowania nacechowanych oszustwem informacji finansowych, lub też omięcia procedur kontroli służących zapobieganiu tego typu oszustwom popełnianym przez pracowników.

8. Uzyskując wystarczającą pewność, biegły rewident jest odpowiedzialny za zachowanie postawy zawodowego sceptycyzmu w trakcie całego badania, rozważając możliwość obejścia kontroli przez kierownictwo oraz fakt, że

¹ MSB 315 (zmieniony) „Identyfikacja i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia dzięki zrozumieniu jednostki i jej otoczenia”.

² MSB 330 „Dostosowanie postępowania biegłego rewidenta do oceny ryzyka”.

³ MSB 200 „Ogólne cele niezależnego biegłego rewidenta oraz przeprowadzanie badania zgodnie z Międzynarodowymi Standardami Badania”, paragraf A51.

⁴ MSB 200, paragraf A51.

procedury badania, które są efektywne w wykrywaniu błędów, mogą być nieefektywne w wykrywaniu oszustw. Wymogi w niniejszym standardzie zostały sformułowane po to, aby pomóc biegłemu rewidentowi w ocenie ryzyka istotnego zniekształcenia powstałego w wyniku oszustwa i zaprojektowaniu procedur służących wykryciu tego zniekształcenia.

Data wejścia w życie

9. Niniejszy standard stosuje się przy badaniu sprawozdań finansowych sporządzonych za okresy rozpoczynające się 15 grudnia 2009 r. i później.

Cele

10. Celami biegłego rewidenta są:

- (a) zidentyfikowanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwem,
- (b) uzyskanie wystarczających i odpowiednich dowodów badania na temat oszacowanego ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, poprzez zaprojektowanie i zastosowanie właściwej reakcji oraz
- (c) właściwa reakcja na wykryte lub domniemane oszustwo zidentyfikowane podczas badania.

Definicje

11. Na potrzeby niniejszego standardu poniższe terminy mają następujące znaczenie:

- (a) oszustwo – zamierzone działanie podjęte przez jednego lub kilku członków kierownictwa, osoby sprawujące nadzór nad jednostką, pracowników lub stronę trzecią, przy wykorzystaniu kłamstwa, w celu uzyskania nieuzasadnionej lub niezgodnej z prawem korzyści,
- (b) czynniki ryzyka oszustwa – zdarzenia lub warunki wskazujące na istnienie bodźców, nacisków lub możliwości popełnienia oszustwa.

Wymogi

Zawodowy sceptycyzm

12. Zgodnie z MSB 200 biegły rewident zachowuje* zawodowy sceptycyzm przez okres całego badania, mając na uwadze możliwość wystąpienia istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, niezależnie od jego wcześniejszych doświadczeń związanych z jednostką wskazujących na uczciwość kierownictwa i osób sprawujących nadzór (zob. par. A7-A8).

13. O ile jednak biegły rewident nie ma podstaw, by sądzić, że jest inaczej, może on przyjąć zapisy i dokumenty jako autentyczne. Jeżeli powstałe w trakcie badania warunki nakazują biegłemu rewidentowi uznać, że dokument może być nieautentyczny lub jego zapisy zostały zmienione, o czym go nie poinformowano, biegły rewident przeprowadza dalsze działania wyjaśniające (zob. par. A9).

14. Jeżeli odpowiedzi na kierowane do kierownictwa i osób sprawujących nadzór zapytania są niespójne, biegły rewident dochodzi przyczyn tych niespójności.

Dyskusje w zespole wykonującym badanie

15. MSB 315 (zmieniony) wymaga przeprowadzenia dyskusji wśród członków zespołu wykonującego badanie oraz ustalenia przez partnera odpowiedzialnego za badanie, jakie sprawy należy zakomunikować osobom nie uczestniczącym w dyskusji⁵. W dyskusji kładzie się szczególny nacisk na to, w jaki sposób i w którym miejscu sprawozdania finansowe jednostki mogą być podatne na ryzyko istotnego zniekształcenia w wyniku oszustwa, w tym na sposób, w jaki oszustwo mogłoby zostać popełnione. Dyskusję przeprowadza się, nie biorąc pod uwagę przekonania zespołu wykonującego badanie o uczciwości i rzetelności kierownictwa oraz osób sprawujących nadzór (zob. par. A10-A11).

Procedury oceny ryzyka i związane z tym czynności

16. Przeprowadzając procedury oceny ryzyka oraz związane z tym czynności, w celu poznania jednostki i jej otoczenia, w tym wewnętrznej kontroli jednostki, zgodnie z wymogami MSB 315 (zmienionego)⁶, biegły

* *Uw. tłum.* – Stosowane w każdym MSB w części określającej wymogi sformułowanie *auditor shall + czynność* przetłumaczono na język polski za pomocą czasu teraźniejszego, *biegły rewident wykonuje czynność*, zgodnie z konwencją tłumaczeniową przyjętą w Unii Europejskiej. Niezastosowanie formy nakazowej poprzez użycie słów *musi, ma, powinien* itp. nie zmienia faktu, że wyrażona w ten sposób czynność wskazuje na zobowiązanie biegłego rewidenta do jej wykonania, a zwolnienie od tego wymogu może nastąpić jedynie w sposób przywidziany w danym MSB.

⁵ MSB 315 (zmieniony), paragraf 10.

⁶ MSB 315 (zmieniony), paragrafy 5-24.

rewident przeprowadza procedury wymienione w paragrafie 17-24 w celu uzyskania informacji służących identyfikacji ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem.

Kierownictwo i inne osoby w jednostce

17. Biegły rewident kieruje do kierownictwa zapytania dotyczące:

(a) dokonanej przez kierownictwo oceny ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwem, w tym charakteru, zakresu i częstotliwości dokonywania takich ocen (zob. par. A12-A13),

(b) stosowanego przez kierownictwo procesu rozpoznawania i reagowania na ryzyko oszustwa w jednostce, w tym na specyficzne ryzyko oszustwa rozpoznane przez kierownictwo lub na które zwrócono jego uwagę lub salda, grupy transakcji, lub ujawnienia, których może dotyczyć ryzyko oszustwa (zob. par. A14),

(c) przekazanych przez kierownictwo osobom sprawującym nadzór komunikatów, o ile miały miejsce, dotyczących procesu rozpoznawania i reagowania przez kierownictwo na ryzyko oszustwa w jednostce oraz

(d) przekazanych przez kierownictwo komunikatów, o ile miały miejsce, na temat jego poglądów dotyczących praktyki biznesowej oraz etycznego zachowania.

18. Biegły rewident kieruje zapytania do kierownictwa lub odpowiednio do innych osób wewnątrz jednostki, jeśli to odpowiednie, aby ustalić, czy posiadają wiedzę na temat wszelkich rzeczywistych, domniemanych lub zarzucanych oszustw dotyczących jednostki (zob. par. A15-A17).

19. W przypadku jednostek posiadających audyt wewnętrzny biegły rewident kieruje zapytania do audytorów wewnętrznych, aby ustalić, czy posiadają wiedzę na temat wszelkich rzeczywistych, domniemanych lub zarzucanych oszustw dotyczących jednostki i uzyskać ich opinię na temat ryzyka oszustwa (zob. par. A18).

Osoby sprawujące nadzór

20. O ile nie wszystkie osoby sprawujące nadzór uczestniczą w kierowaniu jednostką⁷, biegły rewident stara się zrozumieć, w jaki sposób osoby te nadzorują proces rozpoznawania i reagowania przez kierownictwo na ryzyko oszustwa w jednostce oraz kontrolę wewnętrzną stworzoną przez kierownictwo w celu ograniczenia tego ryzyka (zob. par. A19-A21).

21. O ile nie wszystkie osoby sprawujące nadzór uczestniczą w zarządzaniu jednostką, biegły rewident kieruje zapytania do osób sprawujących nadzór, aby ustalić, czy posiadają wiedzę na temat wszelkich rzeczywistych, domniemanych lub zarzucanych oszustw dotyczących jednostki. Zapytania te są zadawane po to, aby potwierdzić odpowiedzi uzyskane od kierownictwa.

Nietypowe lub nieoczekiwane powiązania

22. Biegły rewident ocenia, czy nietypowe lub nieoczekiwane powiązania, które zostały rozpoznane w trakcie przeprowadzenia procedur analitycznych, w tym odnoszących się do kont przychodów, mogą wskazywać na istotne zniekształcenie spowodowane oszustwem.

Pozostałe informacje

23. Biegły rewident rozważa, czy pozostałe informacje przez niego uzyskane wskazują na ryzyko istotnego zniekształcenia w spowodowanego oszustwem (zob. par. A22).

Ocena czynników ryzyka oszustwa

24. Biegły rewident ocenia, czy informacje uzyskane na podstawie innych procedur oceny ryzyka oraz przeprowadzonych związanych z tym czynności wskazują na istnienie jednego lub większej liczby czynników ryzyka oszustwa. O ile czynniki ryzyka oszustwa niekoniecznie świadczą o istnieniu oszustwa, często towarzyszą okolicznościom, w których dochodzi do popełnienia oszustwa i dlatego mogą wskazywać na ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem (zob. par. A23-A27).

Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

25. Zgodnie z MSB 315 (zmienionym) biegły rewident rozpoznaje i ocenia spowodowane oszustwem ryzyko istotnego zniekształcenia na poziomie sprawozdania finansowego oraz stwierdzeń dotyczących grup transakcji, sald kont i ujawnianych informacji⁸.

26. Rozpoznając i oceniając ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem biegły rewident, w oparciu o założenie, że ryzyko oszustwa wiąże się z ujawnieniem przychodów, ocenia, które rodzaje przychodów, transakcji powiązanych z przychodami lub twierdzeń, mogą rodzić takie ryzyko. Paragraf 47 określa wymaganą dokumentację, w oparciu o którą, biegły rewident stwierdza, że założenie to nie ma

⁷ MSB 260 „Komunikowanie się z osobami sprawującymi nadzór”, paragraf 13.

⁸ MSB 315 (zmieniony), paragraf 25.

zastosowania w warunkach danego zlecenia, a zatem nie rozpoznał ujmowania przychodów jako ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem (zob. par. A28-A30).

27. Biegły rewident traktuje ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowane oszustwem jako znaczące ryzyko a zatem, w stopniu w jakim do tej pory tego nie uczynił, biegły rewident stara się zrozumieć odpowiednie kontrole jednostki, w tym działania kontrolne odnoszące się do tego ryzyka (zob. par. A31-A32).

Reakcja na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Ogólne reakcje

28. Zgodnie z MSB 330 biegły rewident określa ogólną reakcję na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie sprawozdania finansowego⁹ (zob. par. A33).

29. Określając ogólne reakcje na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie sprawozdań finansowych, biegły rewident:

(a) przydziela i nadzoruje personel, biorąc pod uwagę wiedzę, umiejętności i zdolności członków zespołu, którym przydzielono znaczące zadania związane ze zleceniem oraz ocenę biegłego rewidenta dotyczącą ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem (zob. par. A34-A35),

(b) rozważa, czy wybór i zastosowanie zasad (polityki) rachunkowości przez jednostkę, w szczególności tych dotyczących subiektywnych wycen i złożonych transakcji, może wskazywać na oszukańczą sprawozdawczość finansową wynikającą z dążenia kierownictwa do kształtowania dochodów oraz

(c) uwzględnić element nieprzewidywalności w czasie dokonywania wyboru rodzaju, rozłożenia w czasie i zakresu procedur badania (zob. par. A36).

Procedury badania dostosowane do ocenionego ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie stwierdzeń

30. Zgodnie z MSB 330 biegły rewident projektuje i przeprowadza dalsze procedury badania, których rodzaj, rozłożenie w czasie i zakres odpowiadają ocenie ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie stwierdzeń¹⁰ (zob. par. A37-A40).

Procedury badania dostosowane do ryzyka związanego z obchodzeniem kontroli przez kierownictwo

31. Kierownictwo jest w wyjątkowej sytuacji, która umożliwia mu popełnienie oszustwa z racji możliwości manipulowania zapisami księgowymi i sporządzania nacechowanych oszustwem sprawozdań finansowych poprzez obchodzenie kontroli, które w innych sytuacjach wydają się działać skutecznie. O ile poziom ryzyka obchodzenia kontroli przez kierownictwo będzie różny w poszczególnych jednostkach, ryzyko to tym niemniej występuje we wszystkich jednostkach. Z uwagi na trudny do przywidzenia sposób obejścia tych kontroli, jest to ryzyko wystąpienia istotnego zniekształcenia powstałego w wyniku oszustwa, dlatego uznaje się je za ryzyko znaczące.

32. Niezależnie od oceny biegłego rewidenta dotyczącej ryzyka obejścia kontroli przez kierownictwo, biegły rewident projektuje i przeprowadza procedury badania, aby:

(a) sprawdzić odpowiedniość zapisów w księdze głównej oraz innych korekt wprowadzonych podczas sporządzania sprawozdań finansowych. Projektując i przeprowadzając procedury badania dla takich testów, biegły rewident:

(i) kieruje zapytania do osób uczestniczących w procesie sprawozdawczości finansowej dotyczące nieodpowiedniej lub nietypowej działalności związanej z przetwarzaniem zapisów ksiąg rachunkowych i innych korekt,

(ii) wybiera zapisy księgowe w księdze głównej i inne korekty wprowadzone na zakończenie okresu sprawozdawczego oraz

(iii) rozważa potrzebę sprawdzenia zapisów księgowych w księdze głównej i korekt dokonanych w ciągu okresu (zob. par. A41-A44);

(b) dokonać przeglądu wartości szacunkowych pod kątem ich subiektywności oraz ocenić, czy okoliczności będące źródłem subiektywizmu, o ile mają miejsce, stanowią ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Dokonując takiego przeglądu, biegły rewident:

(i) rozważa, czy oceny i decyzje podjęte przez kierownictwo w trakcie ustalania wartości szacunkowych uwzględnionych w sprawozdaniach finansowych, mimo iż z osobna wydają się zasadne, wskazują na subiektywizm kierownictwa jednostki, który może być źródłem ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Jeśli tak, biegły rewident dokonuje ponownej łącznej oceny wszystkich wartości szacunkowych oraz

⁹ MSB 330, paragraf 5.

¹⁰ MSB 330, paragraf 6.

(ii) przeprowadza retrospektywny przegląd osądów i założeń przeprowadzonych przez kierownictwo, które odnoszą się do znaczących wartości szacunkowych odzwierciedlonych w sprawozdaniach finansowych za ubiegły rok (zob. par. A45-A47);

(c) ocenia, czy w przypadku znaczących transakcji niemieszczących się w ramach zwykłego trybu działalności gospodarczej jednostki, bądź też tych, które z innych względów wydają się być nietypowe w świetle wiedzy biegłego rewidenta na temat jednostki i jej środowiska oraz w świetle innych informacji uzyskanych w trakcie badania – uzasadnienie gospodarcze dla tych transakcji (bądź jego brak) sugeruje, że zawarto je w celu realizacji oszukańczej sprawozdawczości finansowej lub zatajenia faktu zawłaszczenia majątku (zob. par. A48).

33. Biegły rewident ustala, czy w celu reakcji na rozpoznane ryzyko obejścia kontroli przez kierownictwo, powinien przeprowadzić inne procedury od omówionych w powyższych paragrafach (tj. wtedy, gdy występują dodatkowe ryzyka obchodzenia kontroli przez kierownictwo, które nie są objęte procedurami przeprowadzanymi w celu spełnienia wymogów zawartych w paragrafie 32).

Ocena dowodów badania (zob. par. A49)

34. Biegły rewident rozważa, czy procedury analityczne – przeprowadzone tuż przed zakończeniem badania, w czasie formułowania ogólnego wniosku czy obraz przekazywany przez sprawozdania finansowe traktowane jako całość, jest zgodny z jego wiedzą o działalności gospodarczej jednostki – wskazują na wcześniej nieuwzględnione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem (zob. par. A50).

35. Jeżeli biegły rewident wykrył zniekształcenie, ocenia, czy wskazuje ono na istnienie oszustwa. Jeżeli takie wskazanie ma miejsce, biegły rewident ocenia wpływ zniekształcenia na inne aspekty badania, a szczególnie na wiarygodność oświadczeń kierownictwa, zakładając, że wystąpienie oszustwa rzadko kiedy jest zdarzeniem wyizolowanym (zob. par. A51).

36. Jeżeli biegły rewident rozpoznał zniekształcenie, niezależnie od poziomu jego istotności, i biegły rewident ma powody, aby przypuszczać, że jest lub może być ono wynikiem oszustwa, w które mogą być zamieszane osoby z kierownictwa (w szczególności wyższego szczebla), biegły rewident dokonuje ponownej oceny ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem oraz jego wpływu na rodzaj, rozłożenie w czasie i zakres procedur badania odpowiadających ocenionemu ryzyku. Biegły rewident ponownie rozważając wiarygodność wcześniej uzyskanych dowodów badania rozważa także, czy okoliczności lub warunki wskazują na możliwą zmnowę obejmującą pracowników, kierownictwo oraz strony trzecie (zob. par. A52).

37. Jeżeli biegły rewident potwierdzi lub też nie jest w stanie sformułować wniosku w tej sprawie, że sprawozdania finansowe zawierają istotne zniekształcenie powstałe w wyniku oszustwa, to rozważa skutki tego dla badania (zob. par. A53).

Niemожność kontynuowania badania

38. Jeżeli na skutek zniekształcenia powstałego w wyniku oszustwa lub podejrzanego oszustwa, biegły rewident napotyka wyjątkowe okoliczności, które podważają jego zdolność do kontynuowania badania, biegły rewident:

(a) analizuje swoją zawodową i prawną odpowiedzialność w danych okolicznościach i ustala, czy istnieje wymóg poinformowania osoby lub osób, które zleciły mu badanie, lub też, w niektórych wypadkach, odpowiednich organów regulacyjnych;

(b) rozważa, czy jest rzeczą odpowiednią, aby wycofać się z badania, jeżeli wycofanie się jest możliwe w myśl obowiązującego prawa lub regulacji oraz

(c) jeżeli biegły rewident wycofuje się z badania:

(i) omawia z kierownictwem odpowiedniego szczebla lub z osobami sprawującymi nadzór wycofanie się z badania i przyczyny tej decyzji oraz

(ii) ocenia, czy zachodzi prawny lub zawodowy wymóg poinformowania o wycofaniu się z badania i przyczynach tej decyzji osoby lub osób, od których otrzymał zlecenie badania lub, w niektórych przypadkach, organów regulacyjnych (zob. par. A54-A57).

Pisemne oświadczenia

39. Biegły rewident otrzymuje od kierownictwa oraz, tam gdzie to zasadne, od osób sprawujących nadzór pisemne oświadczenia, że:

(a) potwierdzają swoją odpowiedzialność za zaprojektowanie, wdrożenie i utrzymywanie kontroli wewnętrznej, służącej zapobieganiu i wykrywaniu oszustw;

(b) ujawnili biegłemu rewidentowi wyniki oceny ryzyka, że sprawozdania finansowe na skutek oszustwa mogą zawierać istotne zniekształcenie;

(c) ujawnili biegłemu rewidentowi wiedzę na temat oszustwa lub podejrzanego oszustwa wpływającego na jednostkę, które obejmuje:

(i) kierownictwo,

(ii) pracowników odgrywających znaczącą rolę przy kontroli wewnętrznej lub

- (iii) inne osoby, jeżeli oszustwo ma istotny wpływ na sprawozdania finansowe;
- (d) ujawnili biegłemu rewidentowi wiedzę na temat zarzutów o oszustwo lub podejrzewane oszustwo wpływające na sprawozdania finansowe, które to zarzuty zostały zgłoszone przez pracowników, byłych pracowników, analityków, regulatorów i innych (zob. par. A58-A59).

Przekazywanie informacji kierownictwu i osobom sprawującym nadzór

40. Jeżeli biegły rewident rozpoznał oszustwo lub otrzymał informacje wskazujące na możliwość istnienia oszustwa, biegły rewident niezwłocznie informuje o tym kierownictwo odpowiedniego szczebla, które przekazuje te informacje osobom odpowiedzialnym za zapobieganie i wykrywanie oszustw w podległych im obszarach (zob. par. A60).

41. O ile nie wszystkie osoby sprawujące nadzór uczestniczą w zarządzaniu jednostką, jeżeli biegły rewident stwierdził lub podejrzewa oszustwo z udziałem:

- (a) kierownictwa,
 - (b) pracowników pełniących znaczące role w kontroli wewnętrznej lub
 - (c) innych osób, jeżeli oszustwo prowadzi do istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych
- biegły rewident informuje niezwłocznie o tych sprawach osoby sprawujące nadzór. Jeżeli biegły rewident podejrzewa oszustwo z udziałem kierownictwa, informuje o swych podejrzeniach osoby sprawujące nadzór i omawia z nimi rodzaj, rozłożenie w czasie i zakres procedur badania, które są niezbędne do tego, by zakończyć badanie (zob. par. A61-A63).

42. Biegły rewident informuje osoby sprawujące nadzór o wszystkich innych sprawach związanych z oszustwem, które w jego ocenie mają związek z ich odpowiedzialnością (zob. par. A64).

Informacje kierowane do organów regulacyjnych i ścigania

43. Jeżeli biegły rewident rozpoznał lub podejrzewa oszustwo określa, czy spoczywa na nim obowiązek poinformowania o stwierdzonym lub podejrzewanym oszustwie zainteresowanych stron spoza jednostki. Pomimo że spoczywający na biegłym rewidentcie zawodowy obowiązek zachowania tajemnicy informacji o kliencie może wykluczać przekazywanie tego rodzaju informacji o oszustwie, tym niemniej spoczywająca na biegłym rewidentcie prawna odpowiedzialność może uchylać w pewnych okolicznościach obowiązek zachowania tajemnicy informacji (zob. par. A65-A67).

Dokumentacja

44. W dokumentacji badania¹¹ dotyczącej sposobu rozumienia jednostki i jej otoczenia przez biegłego rewidenta oraz oceny ryzyka istotnego zniekształcenia, której wymaga MSB 315 (zmieniony)¹², biegły rewident zamieszcza:

(a) znaczące decyzje podjęte w ciągu dyskusji przeprowadzonej w gronie zespołu wykonującego badanie dotyczące podatności sprawozdań finansowych jednostki na istotne zniekształcenia spowodowane oszustwem oraz

(b) rozpoznane i ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia na poziomie sprawozdania finansowego i na poziomie stwierdzeń.

45. W dokumentacji badania dotyczącej sposobu reakcji biegłego rewidenta na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia, biegły rewident zamieszcza wymagane przez MSB 330 informacje o¹³:

(a) ogólnej reakcji na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie sprawozdań finansowych oraz rodzaju, rozłożeniu w czasie i zakresie procedur badania, oraz powiązaniu tych procedur z ocenianym ryzykiem istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie stwierdzeń oraz

(b) wynikach procedur badania, w tym tych zaprojektowanych w celu zmniejszenia ryzyka obejścia kontroli przez kierownictwo.

46. Biegły rewident zamieszcza w dokumentacji badania informacje dotyczące oszustwa, które przekazał kierownictwu, osobom sprawującym nadzór, regulatorom i innym podmiotom.

47. Jeżeli biegły rewident stwierdził, że założenie o występowaniu ryzyka istotnego zniekształcenia powstałego w wyniku oszustwa związanego z ujmowaniem przychodów nie ma zastosowania w przypadku danego zlecenia, w dokumentacji badania biegły rewident zamieszcza przyczyny wyciągnięcia takiego wniosku.

* * *

¹¹ MSB 230 „Dokumentacja badania”, paragrafy 8-11 oraz paragraf A6.

¹² MSB 315 (zmieniony), paragraf 32.

¹³ MSB 330, paragraf 28.

Zastosowania i inne materiały objaśniające

Charakterystyka oszustwa (zob. par. 3)

A1. Oszustwo, niezależnie od tego, czy ma formę oszukańczej sprawozdawczości, czy zawłaszczenia majątku, wiąże się z występowaniem motywów, nacisków lub możliwości popełnienia oszustwa oraz istnieje pewne usprawiedliwienie dla jego popełnienia, np.:

- bodziec motywacyjny czy presja, aby popełnić oszukańczą sprawozdawczość finansową może występować wówczas, gdy kierownictwo jest pod presją wywieraną z wewnątrz lub z zewnątrz jednostki, aby osiągnąć oczekiwany (być może nierealistyczny) poziom zysków lub wynik finansowy, zwłaszcza gdy konsekwencje niezrealizowania celów finansowych mogą być dla kierownictwa znaczące. Analogicznie osoby mogą mieć motywy zachęcające je do zawłaszczenia majątku, gdyż np. prowadzą życie ponad stan,

- sprzyjające warunki do popełnienia oszustwa mogą istnieć, gdy dana osoba widzi możliwość obejścia kontroli wewnętrznej, np. dzięki zajmowanemu stanowisku lub posiadanej wiedzy na temat konkretnych słabości kontroli wewnętrznej,

- niektóre osoby mogą usprawiedliwiać fakt popełnienia czynu oszukańczego. Niektóre osoby cechują postawy, charakter lub system wartości pozwalający im w sposób świadomy i zamierzony działać nieuczciwie. Tym niemniej osoby, które byłyby uczciwe w innych okolicznościach, mogą popełnić oszustwo w środowisku, w którym wywierana jest na nich odpowiednia presja.

A2. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa zawiera umyślne zniekształcenia, w tym pominięcie kwot bądź nieujawnianie informacji w sprawozdaniach finansowych, mające wprowadzić w błąd użytkowników sprawozdań finansowych. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa może być spowodowana dążeniem kierownictwa do takiego kształtowania dochodów, aby oszukać użytkowników sprawozdań finansowych drogą wpływania na sposób postrzegania przez nich wyników działalności i rentowności jednostki. Tego rodzaju zarządzanie dochodami może mieć początek w nieznacznych działaniach lub w nieodpowiednich korektach założeń i zmianach osądów wydawanych przez kierownictwo. Naciski i bodźce motywacyjne mogą prowadzić do zwiększenia skali tych działań tak, iż ich skutkiem jest oszukańcza sprawozdawczość finansowa. Taka sytuacja może powstać wówczas, gdy w wyniku nacisków, aby sprostać oczekiwaniom rynkowym lub dążyć do maksymalizacji wynagrodzeń uzależnionych od wyników działalności, kierownictwo umyślnie przyjmuje postawy prowadzące do oszukańczej sprawozdawczości finansowej spowodowanej wprowadzaniem istotnych zniekształceń do sprawozdań finansowych. W niektórych jednostkach kierownictwo może być zmotywowane do znaczącego obniżania przychodów, aby w ten sposób zmniejszyć podatki lub też zawyżyć przychody dla zapewnienia sobie finansowania ze strony banku.

A3. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa może być skutkiem:

- manipulacji, zafałszowania lub zmiany danych bądź dokumentacji źródłowej, na podstawie których sporządza się sprawozdania finansowe,

- błędnej prezentacji lub umyślnego pominięcia zdarzeń, transakcji i innych znaczących informacji w sprawozdaniach finansowych,

- zamierzonego niewłaściwego stosowania zasad rachunkowości do kwot, klasyfikacji, sposobu prezentacji i ujawniania informacji.

A4. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa często wiąże się z obchodzeniem przez kierownictwo kontroli, które w innym przypadku wydają się działać skutecznie. Oszustwo może być dokonane przez kierownictwo obchodzące kontrole przy zastosowaniu następujących technik:

- rejestrowanie fikcyjnych zapisów w księdze głównej w szczególności w czasie bliskim końca okresu obrotowego, aby w ten sposób manipulować wynikami operacyjnymi lub z zamiarem osiągnięcia innych celów,

- nieodpowiednio korygowane założenia oraz zmiana osądów związanych z ocenami sald kont,

- pomijanie, dokonywane z wyprzedzeniem lub opóźnieniem ujmowanie w sprawozdaniach finansowych zdarzeń i transakcji w trakcie okresu obrotowego,

- ukrywanie lub nieujawnianie faktów, które mogłyby wpływać na kwoty ujęte w sprawozdaniach finansowych,

- uczestniczenie w złożonych transakcjach, których struktura prowadzi do błędnego przedstawienia sytuacji finansowej i wyników działalności finansowej jednostki,

- zmienianie zapisów i warunków dotyczących znaczących i nietypowych transakcji.

A5. Zawłaszczenie majątku polega na kradzieży środków należących do jednostki i jest często dokonywane przez pracowników oraz dotyczy stosunkowo małych i nieznaczających kwot. Tym niemniej proceder taki może często dotyczyć też kierownictwa, mającego zwykle więcej możliwości ukrycia lub zatajenia zawłaszczenia w trudny do wykrycia sposób. Zawłaszczenie majątku może następować w różny sposób, w tym poprzez:

- sprzeniewierzenia wpływów (np. zawłaszczenia wpływów z tytułu spłaty należności lub skierowania na osobiste konta bankowe spłat uprzednio odpisanych),

- kradzieży rzeczowych środków lub własności intelektualnej (np. kradzież zapasów na własny użytek lub w celu sprzedaży, kradzież odpadów w celu ich odsprzedaży, zмова z konkurentem mająca na celu ujawnienie danych technologicznych w zamian za zapłatę).

- zmuszenie jednostki do zapłaty za towary lub usługi, które nie zostały otrzymane/wykonane (np. płatności na rzecz fikcyjnych sprzedawców, łapówki przekazywane przedstawicielom jednostki ds. zakupu w zamian za obniżenie cen, płatności na rzecz fikcyjnych pracowników),

- zawłaszczenie majątku jednostki dla potrzeb osobistych (np. wykorzystanie majątku jednostki jako zabezpieczenia osobistej pożyczki lub pożyczki podmiotu powiązanego).

Zawłaszczeniu majątku towarzyszy fałszywa lub wprowadzająca w błąd ewidencja księgową oraz dokumentacja mająca ukryć fakt braku majątku lub też fakt, że majątek został przyjęty jako zabezpieczenie bez właściwej autoryzacji.

Uwagi szczególne dotyczące jednostek sektora publicznego

A6. W sektorze publicznym obowiązki biegłego rewidenta związane z informowaniem o przypadkach oszustw mogą wynikać z prawa, regulacji lub innych przepisów mających zastosowanie do jednostek sektora publicznego są niezależne, wynikają z mandatu biegłego rewidenta. Dlatego odpowiedzialność biegłego rewidenta związana z badaniem jednostek sektora publicznego może nie ograniczać się do rozważenia ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych, ale obejmować szerszy zakres odpowiedzialności związanej z wykrywaniem ryzyka oszustwa.

Zawodowy sceptycyzm (zob. par. 12-14)

A7. Zachowanie zawodowego sceptycyzmu wymaga stałego dociekania, czy uzyskane informacje oraz dowody badania wskazują na istnienie istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Zachowanie zawodowego sceptycyzmu uwzględnia rozważenie wiarygodności informacji, które mogłyby być użyte jako dowód badania, w tym, tam gdzie zachodzi potrzeba, przegląd kontroli nad procesem przygotowania i obróbką informacji. Ze względu na cechy oszustwa zachowanie przez biegłego rewidenta zawodowego sceptycyzmu jest szczególnie ważne przy rozważaniu ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem.

A8. Mimo iż biegły rewident nie może całkowicie podważać znaczenia wcześniejszego doświadczenia wskazującego na uczciwość kierownictwa i osób sprawujących nadzór, zachowanie postawy zawodowego sceptycyzmu jest szczególnie ważne w trakcie rozważania ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem z uwagi na to, że mogły zmienić się okoliczności.

A9. Badanie przeprowadzane zgodnie z MSB rzadko kiedy obejmuje ocenę autentyczności dokumentów, a biegły rewident nie jest ani przeszkolony, ani nie oczekuje się od niego, aby był ekspertem w dziedzinie oceny autentyczności dokumentów¹⁴. Jednakże jeżeli biegły rewident zidentyfikował warunki, które każą mu uznać, że dokument może być nieautentyczny lub postanowienia określone w dokumencie zostały zmienione, o czym nie został poinformowany, możliwe procedury dochodzeniowe mogą obejmować:

- Uzyskanie potwierdzeń bezpośrednio od stron trzecich.
- Skorzystanie z pomocy rzeczoznawcy w celu orzeczenia o autentyczności dokumentu.

Dyskusje w zespole wykonującym badanie (zob. par. 15)

A10. Omawianie narażenia sprawozdań finansowych jednostki na istotne zniekształcenie będące skutkiem oszustwa w gronie zespołu wykonującego badanie:

- daje okazję do tego, aby bardziej doświadczeni członkowie zespołu wykonującego badanie podzielili się swymi uwagami, w jaki sposób i w których fragmentach sprawozdania finansowe mogą być narażone na spowodowane oszustwem istotne zniekształcenie,

- umożliwia to biegłemu rewidentowi rozważenie właściwego podejścia do faktu narażenia sprawozdań finansowych jednostki oraz ustalenie, którzy członkowie zespołu powinni przeprowadzić niektóre procedury badania,

- umożliwia także biegłemu rewidentowi ustalenie, jak wyniki zastosowanych procedur badania będą wykorzystane przez zespół wykonujący badanie oraz w jaki sposób należy postępować w związku z wszelkimi oskarżeniami popełnienia oszustwa, na które biegły rewident mógł zwrócić uwagę.

A11. Dyskusja może dotyczyć takich zagadnień, jak:

- wymiana poglądów na temat tego, w jaki sposób oraz w których fragmentach sprawozdania finansowe mogą być narażone na istotne zniekształcenie spowodowane oszustwem oraz w jaki sposób kierownictwo mogło popełnić i zataić oszukańczą sprawozdawczość finansową oraz zawłaszczyć majątek,

- rozważenie okoliczności, które mogą wskazywać na kształtowanie dochodów oraz na praktyki stosowane przez kierownictwo do kształtowania dochodów, które mogłyby prowadzić do oszukańczej sprawozdawczości finansowej,

¹⁴ MSB 200, paragraf A47.

- rozważenie znanych zewnętrznych i wewnętrznych czynników wpływających na jednostkę, które mogą stwarzać bodziec motywacyjny lub nacisk na kierownictwo lub na inne osoby do popełnienia oszustwa, stwarzać szanse popełnienia oszustwa oraz wskazywać na kulturę lub środowisko umożliwiające kierownictwu lub innym osobom usprawiedliwienie popełnienia oszustwa,
- rozważenie zaangażowania kierownictwa w nadzór nad pracownikami mającymi dostęp do gotówki lub innego rodzaju majątku narażonego na zawłaszczenie,
- rozważenie wszelkich nietypowych lub trudnych do wyjaśnienia zmian w zachowaniu lub stylu życia kierownictwa lub pracowników, które zwróciły uwagę zespołu wykonującego badanie,
- podkreślenie ważności zachowania właściwej postawy wewnętrznej w trakcie badania zakładającej wyczulenie na możliwość wystąpienia istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem,
- rozważenie takich rodzajów okoliczności, które, o ile miałyby miejsce, mogłyby wskazywać na możliwość oszustwa,
- rozważenie, w jaki sposób należy uwzględnić element nieprzewidywalności przy określaniu rodzaju, rozłożenia w czasie oraz zakresu procedur badania, które należy przeprowadzić,
- przegląd procedur badania, które mogłyby zostać wybrane dla uwzględnienia faktu narażenia sprawozdania finansowego jednostki na istotne zniekształcenie spowodowane oszustwem oraz rozważenie, jakie rodzaje procedur badania są bardziej skuteczne od innych,
- rozważenie wszelkich zarzutów o nieuczciwość, na które zwrócił uwagę biegły rewident,
- rozważenie ryzyka obejścia kontroli przez kierownictwo.

Procedury oceny ryzyka i związane z tym czynności

Pytania do kierownictwa

Ocena przez kierownictwo ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem (zob. par. 17(a))

A12. Kierownictwo jednostki odpowiada za kontrolę wewnętrzną oraz za sporządzanie sprawozdań finansowych jednostki. Dodatkowo wskazane jest, aby biegły rewident starał się uzyskać informacje odnośnie szacunków kierownictwa dotyczących ryzyka dokonywania oszustw oraz zdolności kontroli do zapobiegania oszustwom i ich wykrywania. Rodzaj, zakres i częstotliwość dokonywanej przez kierownictwo oceny takiego ryzyka i działania kontroli może się różnić w poszczególnych jednostkach. W niektórych jednostkach kierownictwo przeprowadza tego typu ocenę raz do roku lub w ramach stałego nadzoru. W innych jednostkach ocena taka może mieć mniej formalny charakter i mniejszą częstotliwość. Rodzaj, zakres i częstotliwość dokonywanej przez kierownictwo oceny są ważne dla zrozumienia przez biegłego rewidenta środowiska kontroli w jednostce. Na przykład fakt, iż kierownictwo nie dokonuje oceny ryzyka popełnienia oszustwa może w niektórych okolicznościach wskazywać na brak przywiązywania wagi do kontroli wewnętrznej.

Rozważania szczególne dotyczące mniejszych jednostek

A13. W niektórych jednostkach, szczególnie w mniejszych jednostkach, nacisk w ramach przeprowadzanej przez kierownictwo oceny może być położony na oszustwa pracowników lub na zawłaszczenie majątku.

Stosowany przez kierownictwo proces rozpoznawania i reagowania na ryzyko oszustwa (zob. par. 17(b))

A14. W przypadku jednostek posiadających wiele oddziałów procesy stosowane przez kierownictwo mogą obejmować różne poziomy nadzorowania oddziałów operacyjnych lub segmentów gospodarczych. Kierownictwo może także zidentyfikować poszczególne oddziały operacyjne lub segmenty gospodarcze, w przypadku których ryzyko wystąpienia oszustwa może być bardziej prawdopodobne.

Pytania do kierownictwa oraz innych osób w jednostce (zob. par. 18)

A15. Pytania zadawane przez biegłego rewidenta kierownictwu mogą być źródłem użytecznych informacji o ryzyku istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwami popełnionymi przez pracowników. Jednak jest mało prawdopodobne, aby tego rodzaju zapytania doprowadziły do uzyskania przydatnych informacji o ryzyku istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwami popełnionymi przez kierownictwo. Skierowanie zapytań do innych osób z jednostki może tym osobom dać możliwość przekazania biegłemu rewidentowi informacji, które w innym wypadku nie zostałyby przekazane.

A16. Do innych osób w jednostce, do których biegły rewident może kierować zapytania dotyczące istniejących lub podejrzewanych oszustw zalicza się:

- personel operacyjny niezwiązany bezpośrednio z procesem sprawozdawczości finansowej,
- pracownicy o różnym poziomie uprawnień,
- pracownicy uczestniczący w inicjowaniu, przetwarzaniu lub zapisywaniu złożonych lub nietypowych transakcji oraz ci, którzy nadzorują lub kontrolują ich pracę,
- doradcy prawni zatrudnieni w jednostce,

- osoba funkccyjnie odpowiadająca za przestrzeganie zasad etyki lub jej odpowiednik,
- osoba lub osoby wyznaczone do zajmowania się przypadkami oskarżeń o oszustwa.

A17. Kierownictwo jest często w najbardziej dogodnej sytuacji sprzyjającej popełnieniu oszustwa. Dlatego oceniając odpowiedzi kierownictwa na zapytania, zachowując przy tym postawę zawodowego sceptycyzmu, biegły rewident może uznać, że otrzymane odpowiedzi powinny być uzupełnione innymi informacjami.

Zapytania kierowane do audytorów wewnętrznych (zob. par. 19)

A18. MSB 315 (zmieniony) i MSB 610 (zmieniony) określają wymogi i przedstawiają wytyczne dotyczące badania jednostek posiadających komórkę audytu wewnętrznego¹⁵. Spełniając wymogi powyższych MSB w kontekście oszustwa, biegły rewident może zapytać o specyficzne działania audytu wewnętrznego, w tym np. o:

- przeprowadzone procedury, o ile miały miejsce, przez audytorów wewnętrznych w ciągu roku służące identyfikacji oszustwa,
- czy kierownictwo w zadowalający sposób zareagowało na wnioski wynikające z tych procedur.

Zrozumienie nadzoru sprawowanego przez osoby sprawujące nadzór nad jednostką (zob. par. 20)

A19. Osoby sprawujące nadzór nadzorują systemy kontrolowania ryzyka, kontrolę finansową oraz przestrzeganie prawa. W wielu krajach nadzór właścicielski jest dobrze rozwinięty, a osoby sprawujące ten nadzór odgrywają istotną rolę w sprawowaniu nadzoru nad procesem oceny ryzyka oszustwa przez jednostkę oraz odnośną kontrolą wewnętrzną. Ponieważ zakres odpowiedzialności spoczywającej odpowiednio na osobach sprawujących nadzór i kierownictwie może się różnić w poszczególnych jednostkach i krajach, w związku z tym ważne jest, aby biegły rewident poznał odnośne zakresy obowiązków nadzoru sprawowanego przez odpowiednie osoby¹⁶.

A20. Zrozumienie nadzoru sprawowanego przez osoby sprawujące nadzór może pomóc biegłemu rewidentowi w wyrobieniu sobie opinii na temat podatności jednostki na oszustwa popełniane przez kierownictwo, odpowiedności kontroli wewnętrznej nad ryzykiem oszustwa oraz kompetencji i uczciwości kierownictwa. Biegły rewident może uzyskać tego rodzaju wiedzę na wiele sposobów, takich jak uczestniczenie w spotkaniach dotyczących tego rodzaju zagadnień, zapoznawanie się ze sprawozdaniami z takich spotkań lub kierując zapytania do osób sprawujących nadzór.

Uwagi szczególne dotyczące mniejszych jednostek

A21. W niektórych przypadkach osoby sprawujące nadzór uczestniczą w zarządzaniu jednostką. Sytuacja taka może występować w mniejszych jednostkach, w których właściciel zarządza jednostką i nikt inny nie pełni funkcji nadzorczych. W takich przypadkach biegły rewident nie podejmuje zwykle działań, gdyż nie ma rozdziału między funkcją nadzorczą i zarządczą.

Uwzględnienie innych informacji (zob. par. 23)

A22. Obok informacji uzyskanych w wyniku zastosowania procedur analitycznych, inne informacje na temat jednostki i środowiska jej działalności, mogą być pomocne przy rozpoznawaniu ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Dyskusje między członkami zespołu wykonującego badanie mogą dostarczyć informacji, które są pomocne w rozpoznawaniu takiego ryzyka. Ponadto informacje uzyskane w oparciu o proces przyjmowania i utrzymywania zlecenia oraz doświadczenie uzyskane w kontekście innych zleceń realizowanych na rzecz jednostki, na przykład zleceń przeglądu śródrocznych informacji finansowych, mogą być przydatne przy rozpoznawaniu ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem.

Ocena czynników ryzyka oszustwa (zob. par. 24)

A23. Fakt, że oszustwo jest zazwyczaj zatajane, może bardzo utrudnić jego wykrycie. Pomimo tego biegły rewident może zidentyfikować zdarzenia lub warunki wskazujące na istnienie bodźców motywujących lub presji do popełnienia oszustwa lub możliwości jego popełnienia (czynniki ryzyka oszustwa), np.:

- potrzeba sprostania oczekiwaniom stron trzecich, aby uzyskać dodatkowe źródła finansowania kapitału, może wywierać presję, aby popełnić oszustwo,
- przyznanie znaczących bonusów pod warunkiem zrealizowania nierealistycznych celów związanych z osiągnięciem zysków może być bodźcem motywującym do popełnienia oszustwa oraz
- nieskuteczne środowisko kontroli może stwarzać okazję do popełnienia oszustwa.

A24. Czynniki ryzyka oszustwa nie da się łatwo uszeregować według kryterium ważności. Znaczenie czynników ryzyka oszustwa jest różne. Niektóre z nich będą występować w jednostkach, których specyficzne

¹⁵ MSB 315 (zmieniony), paragraf 23 i MSB 610 (zmieniony) „Wykorzystanie pracy audytorów wewnętrznych”.

¹⁶ MSB 260, paragrafy A1-A8 omawiają to, z kim komunikuje się biegły rewident w przypadku braku jasno zdefiniowanej struktury nadzoru w jednostce.

warunki nie stwarzają ryzyka istotnego zniekształcenia. Odpowiednio określenie, czy występują czynniki ryzyka oszustwa oraz czy należy je uwzględnić przy ocenie ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwem, wymaga kierowania się osądem.

A25. Przykłady czynników ryzyka oszustwa związanych z oszukańczą sprawozdawczością finansową i zawłaszczeniem majątku zawiera Załącznik 1. Te przykładowe czynniki oszustwa zostały sklasyfikowane w oparciu o trzy warunki, które zasadniczo są obecne, jeżeli występuje oszustwo:

- bodziec motywacyjny lub presja do popełnienia oszustwa,
- postrzegana możliwość popełnienia oszustwa oraz
- zdolność do usprawiedliwiania oszukańczego działania.

Czynniki ryzyka oszustwa odzwierciedlające postawę usprawiedliwiania oszukańczego działania mogą być niezauważalne dla biegłego rewidenta. Tym niemniej, biegły rewident może być świadomy występowania takich informacji. Chociaż czynniki ryzyka oszustwa przedstawione w Załączniku 1 dotyczą różnorodnych sytuacji, z którymi może zetknąć się biegły rewident, są to tylko przykłady i mogą występować inne czynniki ryzyka oszustwa.

A26. Wielkość, stopień złożoności i struktura własności jednostki znacząco wpływa na sposób uwzględnienia przez biegłego rewidenta czynników ryzyka oszustwa. Na przykład w przypadku dużej jednostki mogą występować czynniki, które zasadniczo zapobiegają niewłaściwemu postępowaniu kierownictwa, takie jak:

- skuteczny nadzór ze strony osób sprawujących nadzór,
- skuteczna rewizja wewnętrzna,
- istnienie i egzekwowanie pisemnego kodeksu postępowania.

Ponadto czynniki ryzyka oszustwa oceniane na poziomie danego segmentu działalności operacyjnej mogą prowadzić do innych wniosków niż ocena tych samych czynników na poziomie całej jednostki.

Uwagi szczególne dotyczące mniejszych jednostek

A27. W przypadku małej jednostki niektóre lub wszystkie powyższe rozważania mogą nie dać się zastosować lub być mniej istotne. Na przykład, w mniejszej jednostce może nie istnieć pisemny kodeks postępowania, ale może panować klimat poszanowania uczciwości i etycznego postępowania, wzmacniany przekazem ustnym lub przykładem kierownictwa. Zdominowanie kierownictwa małej jednostki przez jedną osobę nie oznacza generalnie co do zasady, że kierownictwo nie jest zdolne do zaprezentowania i zakomunikowania odpowiedniego modelu kontroli wewnętrznej oraz sprawozdawczości finansowej. W niektórych jednostkach potrzeba autoryzacji dokonywanych przez kierownictwo może stanowić przeciwwagę dla słabości kontroli wewnętrznej oraz zmniejszać ryzyko popełnienia oszustw przez pracowników. Tym niemniej zdominowanie kierownictwa przez jedną osobę może stanowić potencjalną słabość, gdyż istnieje możliwość, że kierownictwo będzie obchodziło mechanizmy kontroli.

Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Ryzyko oszustwa związanego z ujmowaniem przychodów (zob. par. 26)

A28. Istotne zniekształcenie spowodowane oszukańczą sprawozdawczością finansową związaną z ujmowaniem przychodów jest często wywołane zawyżaniem przychodów, na przykład na skutek przedwczesnego ujęcia przychodów lub księgowania fikcyjnych przychodów. Mogą one być także wynikiem zaniżania przychodów na przykład poprzez nieodpowiednie zaliczanie przychodów do późniejszych okresów.

A29. Ryzyko oszustwa związanego z ujmowaniem przychodów może być większe w niektórych jednostkach niż w innych. Przykładowo na kierownictwo mogą być wywierane naciski lub stosowane formy zachęty do prowadzenia oszukańczej sprawozdawczości poprzez niewłaściwe ujmowanie przychodów w jednostkach notowanych na giełdzie, na przykład wyniki działalności są wyceniane na podstawie wzrostu przychodów lub zysków rok do roku. Analogicznie może występować większe ryzyko oszustwa związanego z ujmowaniem przychodów w jednostkach, które generują znaczącą ilość przychodów poprzez sprzedaż gotówkową.

A30. Domniemanie o istnieniu ryzyka oszustwa w przypadku ujmowania przychodów można odrzucić. Na przykład biegły rewident może stwierdzić, że nie występuje ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem związanym z ujmowaniem przychodów, jeżeli funkcjonuje jeden typ prostej transakcji ujmowania przychodów, na przykład ujmowanie przychodów leasingowych z tytułu wynajmu nieruchomości, zawierającej jedno pomieszczenie.

Rozpoznanie i ocena ryzyka istotnego zniekształcenia powstałego na skutek oszustwa oraz poznanie odnośnych kontroli w jednostce (zob. par. 27)

A31. Kierownictwo może wydawać osądy dotyczące rodzaju i zakresu kontroli, które zamierza wdrożyć oraz rodzaju i zakresu ryzyka, jakie zamierza podjąć¹⁷. Ustalając, które kontrole wdrożyć, aby zapobiegać i

¹⁷ MSB 315 (zmieniony), paragraf A48.

wykrywać oszustwa, kierownictwo rozważa ryzyko, że sprawozdania finansowe mogą zawierać znaczące zniekształcenie będące skutkiem oszustwa. Prowadząc te rozważania, kierownictwo może stwierdzić, że nieopłacalne może być wdrożenie i utrzymywanie określonej kontroli służącej zmniejszeniu ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwem.

A32. Dlatego ważne jest, aby biegły rewident zrozumiał kontrole opracowane, wdrożone i utrzymywane przez kierownictwo w celu zapobiegania i wykrywania oszustw. Działając w ten sposób, biegły rewident może – na przykład – dowiedzieć się, że kierownictwo świadomie przyjęło na siebie ryzyko wynikające z braku podziału obowiązków. Informacje uzyskane dzięki tego rodzaju wiedzy mogą być także przydatne przy określaniu czynników ryzyka oszustwa, które z kolei mogą wpływać na oszacowanie przez biegłego rewidenta ryzyka istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowanego oszustwem.

Reakcja na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Ogólne reakcje (zob. par. 28)

A33. Określenie ogólnych reakcji na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem obejmuje co do zasady rozważenie, w jaki sposób w przeprowadzonym badaniu można odzwierciedlić większy sceptycyzm zawodowy, np. przez:

- zwiększoną czujność przy doborze rodzaju i zakresu podlegającej badaniu dokumentacji potwierdzającej istotne transakcje,
- zwiększoną potrzebę potwierdzania wyjaśnień lub oświadczeń kierownictwa dotyczących istotnych zagadnień.

Obejmuje ono także bardziej ogólne rozważania niezależnie od specyficznych procedur zwykle planowanych; w zakres tych rozważań wchodzi również zagadnienia wymienione w paragrafie 29, które zostały omówione poniżej.

Wyznaczenie oraz nadzór nad personelem (zob. par. 29(a))

A34. Biegły rewident może zareagować na ryzyko istotnego zniekształcenia powstałego w wyniku oszustwa na przykład poprzez wyznaczenie dodatkowych osób posiadających specjalistyczne umiejętności i wiedzę, takich jak biegli sądowi lub informatycy lub wyznaczenie do zlecenia większej liczby bardziej doświadczonych osób.

A35. Zakres nadzoru odzwierciedla dokonaną przez biegłego rewidenta ocenę ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, jak również kompetencje członków zespołu wykonującego pracę.

Nieprzewidywalność wyboru procedur badania (zob. par. 29(c))

A36. Uwzględnienie czynnika nieprzewidywalności przy wyborze rodzaju, rozłożenia w czasie i zakresu procedur badania jest istotne, gdy osoby z jednostki, którym znane są procedury badania wykonywane rutynowo w związku z tego rodzaju zleceniem, mogą posiadać większą zdolność do ukrycia oszukańczej sprawozdawczości finansowej. Można to zrealizować, np. przez:

- przeprowadzenie badania wiarygodności tych wybranych sald kont i twierdzeń, które nie były wcześniej przedmiotem badania z racji ich istotności lub ryzyka,
- rozłożenie w czasie procedur badania w sposób inny od oczekiwanego,
- stosowanie odmiennych metod próbkowania,
- przeprowadzenie procedur badania w różnych lokalizacjach lub też bez uprzedzenia.

Procedury badania w odpowiedzi na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie stwierdzeń (zob. par. 30)

A37. Reakcje biegłego rewidenta w odpowiedzi na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem na poziomie stwierdzeń mogą obejmować zmianę rodzaju, rozłożenia w czasie i zakresu procedur badania w następujący sposób:

- rodzaj procedur badania, które mają być przeprowadzone, może wymagać zmiany, aby możliwe było uzyskanie bardziej wiarygodnych i przydatnych dowodów badania lub dodatkowych informacji potwierdzających. Może to mieć wpływ zarówno na rodzaj procedur badania, jakie mają zostać przeprowadzone, jak również na kombinację tych procedur, np.:
 - osobista obserwacja lub inspekcja niektórych aktywów może stać się ważniejsza lub też biegły rewident może zdecydować się na wykorzystanie wspomaganych komputerowo technik badania, aby uzyskać więcej dowodów na temat danych zawartych w znaczących kontaktach lub w elektronicznych plikach transakcji,
 - biegły rewident może zaprojektować procedury, aby uzyskać dodatkowe informacje potwierdzające. Na przykład jeżeli biegły rewident stwierdzi, że kierownictwo znajduje się pod presją, aby sprostać oczekiwaniom co do zysków, może istnieć powiązanie z tym ryzyko, że kierownictwo zawyża wyniki sprzedaży, zawierając umowy sprzedaży uniemożliwiające ujmowanie przychodów lub fakturuje sprzedaż przed dokonaniem wysyłki. W takich okolicznościach biegły rewident może, np. zaprojektować potwierdzenia zewnętrzne, które nie tylko

potwierdzą kwoty należności, lecz również potwierdzą szczegóły umów sprzedaży, w tym datę, wszelkie prawa zwrotu oraz warunki dostawy. Oprócz tego biegły rewident może uznać za skuteczne uzupełnienie takich zewnętrznych potwierdzeń zapytaniami kierowanymi do pracowników spoza działu finansowego jednostki na temat jakichkolwiek zmian w umowach sprzedaży i warunkach dostawy;

- rozłożenie w czasie procedur badania wiarygodności może wymagać modyfikacji. Biegły rewident może stwierdzić, że przeprowadzanie badania wiarygodności na koniec okresu lub w czasie zbliżonym do końca okresu w większym stopniu zmniejsza oszacowane ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Biegły rewident może stwierdzić, mając na uwadze ocenione ryzyko zamierzonego zniekształcenia lub manipulacji, że przeniesienie wniosków uzyskanych w wyniku przeprowadzenia procedur badania w okresie śródrocznym na koniec okresu nie będzie skuteczne. Przeciwnie, ze względu na to, że umyślnie wprowadzone zniekształcenie, np. związane z nieodpowiednim ujęciem przychodów, mogło zostać zainicjowane w okresie śródrocznym, biegły rewident może zdecydować o zastosowaniu procedur badania wiarygodności w odniesieniu do transakcji, które miały miejsce wcześniej lub w trakcie okresu śródrocznego;

- zakres zastosowanych procedur odzwierciedla ocenę ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. Na przykład odpowiednie może być zwiększenie wielkości próbek lub przeprowadzanie procedur analitycznych w bardziej szczegółowy sposób. Również stosowanie wspomaganych komputerowo technik badania może pozwolić na dokładniejsze zbadanie elektronicznych plików zawierających dane transakcji i kont. Takie techniki mogą być wykorzystane przy wyborze transakcji do próbki z kluczowych plików elektronicznych, przy grupowaniu transakcji o określonych cechach lub przy badaniu całego zbioru zamiast próbki.

A38. Jeżeli biegły rewident rozpozna ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, które wpływa na wielkość zapasów, to analiza zapisów księgowych jednostki dotyczących zapasów może pomóc określić miejsca lub pozycje wymagające szczególnej uwagi podczas lub po spisie z natury. Taki przegląd może doprowadzić do podjęcia decyzji o niezapowiedzianej obserwacji spisu z natury w pewnych miejscach lub do przeprowadzenia spisu we wszystkich miejscach w tym samym czasie.

A39. Biegły rewident może zidentyfikować ryzyko istotnego zniekształcenia w wyniku oszustwa wpływające na wiele kont i twierdzeń. Może ono wpływać przykładowo na wycenę aktywów, szacunki dotyczące specyficznych transakcji (takich jak przejęcia, restrukturyzacje lub sprzedaż segmentu gospodarczego) oraz inne znaczące zobowiązania (takie jak emerytury i inne świadczenia po okresie zatrudnienia lub zobowiązania związane z odnową środowiska). Ryzyko może także dotyczyć znaczących zmian w założeniach odnoszących się do powtarzających się szacunków. Informacje zebrane w trakcie poznawania jednostki i środowiska jej działalności mogą pomóc biegłemu rewidentowi w ocenie racjonalności tego rodzaju szacunków kierownictwa oraz leżących u ich podstaw osądów i założeń. Retrospektywny przegląd analogicznych osądów i założeń przyjętych przez kierownictwo we wcześniejszych okresach może także umożliwić uzyskanie poglądu na temat osądów i założeń potwierdzających szacunki dokonane przez kierownictwo.

A40. W załączniku 2 przedstawiono przykłady możliwych procedur badania w odpowiedzi na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia, w tym dotyczące uwzględnienia elementu nieprzewidywalności. Załącznik zawiera przykłady odpowiedzi na ocenione przez biegłego rewidenta ryzyko istotnego zniekształcenia wynikającego zarówno z oszukańczej sprawozdawczości finansowej, w tym będącej skutkiem nieodpowiedniego ujmowania przychodów i zawłaszczenia majątku.

Procedury badania dostosowane do ryzyka związanego z obchodzeniem kontroli przez kierownictwo

Zapisy księgowe i korekty (zob. par. 32(a))

A41. Istotne zniekształcenie sprawozdań finansowych spowodowane oszustwem często obejmuje manipulację procesem sprawozdawczości finansowej poprzez rejestrowanie nieodpowiednich lub nieautoryzowanych zapisów w księgach rachunkowych. Sytuacje takie mogą mieć miejsce w ciągu roku lub na zakończenie okresu, bądź kierownictwo może wprowadzać korekty do kwot wykazywanych w sprawozdaniach finansowych, które nie znajdują odbicia w księgach rachunkowych, na przykład poprzez korekty konsolidacyjne lub reklasyfikacje.

A42. Rozważenie przez biegłego rewidenta ryzyka istotnego zniekształcenia związanego z niewłaściwym obejściem kontroli zapisów księgowych jest ważne z uwagi na fakt, że zautomatyzowane procesy i kontrole mogą ograniczyć ryzyko nieumyślnego błędu, ale nie zapobiegają ryzyku, że poszczególne osoby mogą obejść takie zautomatyzowane procesy zmieniając, np. kwoty automatycznie przenoszone do księgi głównej lub do systemu sprawozdawczości finansowej. Ponadto, jeśli wykorzystuje się system informatyczny do automatycznego przenoszenia informacji, mogą występować niewielkie lub niedostrzegalne dowody dotyczące takiej interwencji w system.

A43. Podczas identyfikacji i wyboru zapisów ksiąg rachunkowych i innych korekt, które będą przedmiotem sprawdzenia oraz w celu ustalenia najlepszej metody zbadania materiału uzasadniającego wybrane pozycje, należy rozważyć:

- *Ocenę ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem* – obecność czynników ryzyka oszustwa oraz innych informacji uzyskanych w trakcie przeprowadzanej przez biegłego rewidenta oceny ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem może pomóc biegłemu rewidentowi w zidentyfikowaniu określonych grup zapisów ksiąg rachunkowych oraz innych korekt mających się stać przedmiotem sprawdzenia.

- *Kontrole nad zapisami ksiąg rachunkowych i innymi korektami* – skuteczne kontrole nad sporządzaniem i przesyłaniem zapisów z ksiąg rachunkowych oraz innych korekt, mogą zmniejszyć zakres niezbędnego badania wiarygodności pod warunkiem, że biegły rewident zbadał operacyjną skuteczność kontroli.

- *Proces sprawozdawczości finansowej jednostki oraz rodzaj dostępnych dowodów* – w wielu jednostkach rutynowe przetwarzanie transakcji jest połączeniem ręcznych i automatycznych działań i procedur. Analogicznie przetwarzanie zapisów księgowych oraz innych korekt może obejmować zarówno ręczne, jak również zautomatyzowane procedury i kontrole. Jeżeli w sprawozdawczości finansowej korzysta się z technologii informatycznej, zapisy księgowe i inne korekty mogą występować tylko w formie elektronicznej.

- *Charakterystyka oszukańczych zapisów księgowych lub innych korekt* – nieodpowiednie zapisy ksiąg rachunkowych lub inne korekty często posiadają nietypową charakterystykę. Taka charakterystyka może się wiązać z tym, że zapisy (a) są dokonywane w korespondencji z niepowiązanymi, nietypowymi lub rzadko wykorzystywanymi kontami, (b) są dokonywane przez osoby, które zazwyczaj nie wprowadzają zapisów księgowych, (c) są dokonywane pod koniec okresu lub są zapisami dokonywanymi po zamknięciu i mają zdawkowe wyjaśnienia lub opisy lub brak jest wyjaśnień lub opisów, (d) są dokonywane przed lub w trakcie sporządzania sprawozdań finansowych, dla których nie stosuje się numeracji kont lub (e) zawierają pełne liczby lub tylko mają te same końcowe liczby.

- *Rodzaj i złożoność kont* – nieodpowiednie zapisy w księgach rachunkowych lub korekty mogą być zastosowane do kont, które: (a) zawierają transakcje, które są złożone lub nietypowe co do rodzaju, (b) zawierają znaczące szacunki i korekty z końca okresu, (c) były podatne na zniekształcenia w przeszłości, (d) nie zostały uzgodnione w odpowiednim czasie lub zawierają niezgodnione różnice, (e) zawierają transakcje zawarte wewnątrz firmy lub (f) są w inny sposób powiązane ze zidentyfikowanym ryzykiem istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem. W przypadku badania jednostek posiadających wiele lokalizacji lub części składowych, należy zwrócić uwagę na potrzebę wyboru zapisów księgowych z wielu lokalizacji.

- *Zapisy ksiąg rachunkowych oraz inne korekty przetwarzane poza zwykłym trybem działalności gospodarczej* – niestandardowe zapisy ksiąg rachunkowych mogą nie być objęte tym samym zakresem kontroli wewnętrznej co zapisy ksiąg rachunkowych stosowane na zasadach powtarzalności w celu rejestrowania transakcji takich, jak comiesięczna sprzedaż, zakupy i wydatkowanie gotówki.

A44. Biegły rewident powinien kierować się profesjonalnym osądem, ustalając rodzaj, czas i zakres sprawdzenia zapisów ksiąg rachunkowych oraz innych korekt. Ze względu na to, że oszukańcze zapisy ksiąg rachunkowych oraz inne korekty są często dokonywane na zakończenie okresu sprawozdawczego, paragraf 32(a)(ii) wymaga od biegłego rewidenta wyboru zapisów księgowych i innych korekt dokonywanych w tym czasie. Ponadto, ze względu na to, że istotne zniekształcenia sprawozdań finansowych spowodowane oszustwem mogą występować w ciągu roku i pociągać za sobą wysiłki mierzące do ukrycia sposobu, w jaki popełniono oszustwo, paragraf 32 (a)(iii) wymaga od biegłego rewidenta, aby rozważył, czy istnieje także potrzeba sprawdzenia zapisów w księgach rachunkowych i korekt dokonanych w ciągu okresu.

Wartości szacunkowe (zob. par. 32(b))

A45. Sporządzanie sprawozdań finansowych wymaga od kierownictwa dokonania licznych osądów lub przyjęcia założeń wpływających na znaczące wartości szacunkowe oraz nieprzerwanego kontrolowania racjonalności takich wartości szacunkowych. Oszukańcza sprawozdawczość finansowa dokonuje się często poprzez wprowadzanie zamierzonych zniekształceń do wartości szacunkowych. Może mieć miejsce poprzez, np. zawyżanie lub zaniżanie wszystkich rezerw w ten sam sposób, aby możliwe było wyrównanie dochodów za dwa lub więcej okresów obrotowych lub też, aby osiągnąć zakładany poziom dochodów, mając na celu oszukanie użytkowników sprawozdań finansowych poprzez wpływanie na ich sposób postrzegania wyników działalności jednostki i jej rentowności.

A46. Celem przeprowadzenia retrospektywnego przeglądu osądów i założeń kierownictwa, które odnoszą się do znaczących wartości szacunkowych odzwierciedlonych w sprawozdaniach finansowych za ubiegły rok jest ustalenie, czy istnieją przesłanki wskazujące na możliwy subiektywizm kierownictwa. Przegląd ten służy podważeniu profesjonalnych osądów biegłego rewidenta dokonanych w ubiegłym roku, które zostały oparte na informacjach wówczas dostępnych.

A47. Przeprowadzenia retrospektywnego przeglądu wymaga także MSB 540¹⁸. Przegląd taki ma charakter procedury oceny ryzyka, mającej na celu uzyskanie informacji dotyczących efektywności procesu szacowania przez kierownictwo w poprzednim okresie, dowodów badania na temat wyniku, lub jeśli ma to zastosowanie,

¹⁸ MSB 540 „Badanie wartości szacunkowych, w tym szacunków wartości godziwej i powiązanych ujawnień” – paragraf 9.

późniejszego ponownego oszacowania wartości szacunkowych za poprzedni okres, które w dalszym ciągu wpływają na wartości szacunkowe bieżącego okresu oraz dowodów badania dotyczących takich spraw, jak niepewność szacowania, której ujawnienie może być wymagane w sprawozdaniach finansowych. W praktyce dokonany przez biegłego rewidenta przegląd osądów i założeń kierownictwa pod kątem ich subiektywizmu, który zgodnie z niniejszym standardem mógłby stanowić ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, można przeprowadzić razem z przeglądem wymaganym przez MSB 540.

Uzasadnienie gospodarcze znaczących transakcji (zob. par. 32(c))

A48. Do czynników sugerujących, że znaczące transakcje, będące poza zwykłym trybem działalności gospodarczej jednostki lub które z innych względów wydają się być nietypowe, zostały zawarte w sposób, który prowadzi do oszukańczej sprawozdawczości finansowej lub do ukrycia zawłaszczenia majątku, należy zaliczyć to, że:

- forma takich transakcji wydaje się nadmiernie złożona (np. transakcje dotyczą wielu jednostek należących do grupy objętej konsolidacją lub wielu niepowiązanych stron trzecich),
- kierownictwo nie omówiło rodzaju i księgowego sposobu ujęcia tych transakcji z osobami sprawującymi nadzór oraz nie istnieje ich wystarczająca dokumentacja,
- kierownictwo kładzie większy nacisk na zastosowanie określonego podejścia księgowego niż na istotę ekonomiczną danej transakcji,
- transakcje, w których uczestniczą nieskonsolidowane podmioty powiązane, w tym jednostki specjalnego przeznaczenia, nie zostały objęte odpowiednim przeglądem i nie były zatwierdzone przez osoby sprawujące nadzór w jednostce,
- w transakcjach uczestniczą wcześniej niezidentyfikowane podmioty powiązane lub strony, które nie posiadają ani znaczenia, ani finansowego przebiecia, aby bez pomocy jednostki objętej badaniem zapewnić wsparcie transakcji.

Ocena dowodów badania (zob. par. 34-37)

A49. MSB 330 wymaga, aby biegły rewident w oparciu o przeprowadzone procedury badania oraz uzyskane dowody badania określił, czy jego ocena ryzyka istotnego zniekształcenia na poziomie stwierdzeń jest nadal odpowiednia¹⁹. Ocena ta ma przede wszystkim znaczenie jakościowe oparte na osądzie biegłego rewidenta. Taka ocena może dostarczać dalszych informacji na temat ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem oraz pomagać w stwierdzeniu, czy istnieje dalsza potrzeba przeprowadzenia dodatkowych lub innych procedur badania. Załącznik 3 zawiera przykłady okoliczności wskazujących na możliwość wystąpienia oszustwa.

Procedury analityczne stosowane podczas formułowania ogólnego wniosku na zakończenie lub pod koniec badania (zob. par. 34)

A50. Ustalenie, które trendy lub powiązania mogą wskazywać na ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, wymaga profesjonalnego osądu. Nietypowe zależności, w tym powstałe na zakończenie roku przychody i zyski, są szczególnie ważne. Należą do nich, np.: nietypowo duże kwoty przychodów wykazywanych w ostatnich tygodniach okresu sprawozdawczego lub nietypowe transakcje lub przychody, które nie są zgodne z trendami dotyczącymi przepływów środków pieniężnych z operacji gospodarczych.

Analiza rozpoznanych zniekształceń (zob. par. 35-37)

A51. Z uwagi na to, że oszustwa są popełniane wtedy, gdy sprawca jest do tego zachęcany lub jest poddany naciskom, istnieje możliwość popełnienia oszustwa lub ma miejsce jego usprawiedliwienie, jest mało prawdopodobne, aby przypadek popełnienia oszustwa był zdarzeniem odosobnionym. W związku z tym, zniekształcenia, takie jak liczne zniekształcenia występujące w danym miejscu, mimo iż ich łączny wpływ nie jest istotny, mogą wskazywać na ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem.

A52. Implikacje ujawnionego oszustwa zależą od danych okoliczności, np. nieznaczące oszustwo może okazać się znaczące, jeśli dotyczy kierownictwa wyższego szczebla. W takich okolicznościach wiarygodność dowodów wcześniej zebranych może być zakwestionowana, gdyż wątpliwości może budzić kompletność i prawdziwość oświadczeń na temat rzetelności ewidencji księgowej i dokumentacji. Może również wystąpić możliwość zmywu pracowników, kierownictwa i stron trzecich.

A53. MSB 450²⁰ oraz MSB 700²¹ ustalają wymogi i określają wytyczne dotyczące oceny i sposobu reakcji na zniekształcenia oraz ich wpływ na opinię biegłego rewidenta w sprawozdaniu biegłego rewidenta.

¹⁹ MSB 330, paragraf 25.

²⁰ MSB 450 „Ocena zniekształceń rozpoznanych podczas badania”.

²¹ MSB 700 „Formułowanie opinii i sprawozdanie na temat sprawozdań finansowych”.

Niemожność kontynuowania badania (zob. par. 38)

A54. Przykłady wyjątkowych okoliczności, które mogą mieć miejsce i które mogą poddać w wątpliwość zdolność biegłego rewidenta do kontynuowania badania, obejmują:

- jednostka nie podejmuje odpowiednich działań, uznanych przez biegłego rewidenta za niezbędne w danych okolicznościach, nawet jeśli oszustwo nie jest istotne dla sprawozdań finansowych,
- przeprowadzona przez biegłego rewidenta analiza ryzyka zaistnienia zniekształcenia w wyniku oszustwa oraz rezultaty badania wskazują na znaczące ryzyko rzeczywistego lub domniemanego oszustwa lub
- biegły rewident ma poważne wątpliwości co do kompetencji i uczciwości kierownictwa lub osób sprawujących nadzór.

A55. Ze względu na duże zróżnicowanie możliwych okoliczności nie da się jednoznacznie stwierdzić, kiedy wycofanie się ze zlecenia jest właściwe. Do czynników wpływających na taką decyzję biegłego rewidenta zalicza się konsekwencje udziału w oszustwach członka kierownictwa lub osób sprawujących nadzór (co może wpływać na wiarygodność oświadczeń kierownictwa) oraz skutki, jakie wiązałyby się z kontynuowaniem współpracy biegłego rewidenta z jednostką.

A56. Na biegłym rewidentcie ciążyą w takich przypadkach obowiązki natury zawodowej i prawnej, różne w poszczególnych krajach. W niektórych krajach biegły rewident może być, np. uprawniony lub zobowiązany do złożenia oświadczenia lub raportu osobom, które zleciły mu badanie, w innych zaś organom regulacyjnym. Biorąc pod uwagę wyjątkowość okoliczności oraz konieczność uwzględnienia wymogów prawnych, biegły rewident może rozważyć potrzebę zasięgnięcia porady prawnej dotyczącej ewentualności wycofania się ze zlecenia oraz ustala właściwy sposób postępowania, w tym możliwość poinformowania udziałowców, organy regulacyjne lub inne strony²².

Uwagi szczególne dotyczące jednostek sektora publicznego

A57. W wielu przypadkach biegły rewident może nie móc skorzystać z opcji wycofania się z realizacji zlecenia w sektorze publicznym, ze względu na charakter powierzonego mu mandatu badania lub z racji na inne aspekty związane z interesem publicznym.

Pisemne oświadczenia (zob. par. 39)

A58. MSB 580²³ określa wymogi i zawiera wytyczne dotyczące uzyskania podczas badania odpowiednich oświadczeń od kierownictwa i, jeśli to zasadne, od osób sprawujących nadzór. Poza potwierdzeniem, że wywiązali się z odpowiedzialności za sporządzenie sprawozdań finansowych, ważne jest, aby – niezależnie od wielkości jednostki – kierownictwo i jeśli to zasadne, osoby sprawujące nadzór, potwierdziły swoją odpowiedzialność za kontrolę wewnętrzną zaprojektowaną, wdrożoną i stosowaną w celu zapobiegania i wykrywania oszustw.

A59. Ze względu na charakter oszustwa oraz trudności napotymane przez biegłego rewidenta przy wykrywaniu istotnych zniekształceń sprawozdań finansowych spowodowanych oszustwami, ważne jest, aby biegły rewident otrzymał od kierownictwa i, jeśli to zasadne, od osób sprawujących nadzór pisemne oświadczenie stwierdzające, iż przekazali mu:

- (a) wyniki przeprowadzonej przez kierownictwo oceny dotyczącej ryzyka narażenia sprawozdań finansowych na istotne zniekształcenia spowodowane oszustwem oraz
- (b) swoją wiedzę na temat aktualnych, domniemanych lub zarzucanych oszustw wpływających na jednostkę.

Przekazywanie informacji kierownictwu i osobom sprawującym nadzór

Przekazywanie informacji kierownictwu (zob. par. 40)

A60. Jeżeli biegły rewident uzyskał dowody popełnienia lub możliwości popełnienia oszustwa, ważne jest, aby poinformował o tym kierownictwo odpowiedniego szczebla tak szybko jak to możliwe. Należy tak postąpić nawet wtedy, gdy dana sprawa może być uznana za nie mającą znaczenia (np. sprzeniewierzenie niewielkiej sumy przez szeregowego pracownika). Ustalenie, który szczebel kierownictwa jest odpowiedni, zależy od zawodowego osądu, na który wpływają takie czynniki, jak prawdopodobieństwo zmywy oraz charakter i wielkość podejrzanego oszustwa. Za odpowiedni szczebel można zazwyczaj uznać kierownictwo będące przynajmniej o jeden stopień wyżej w hierarchii od osób, co do których istnieje podejrzenie, iż są zamieszane w domniemane oszustwo.

Przekazywanie informacji osobom sprawującym nadzór (zob. par. 41)

²² Kodeks etyki zawodowych księgowych IFAC zawiera wytyczne dotyczące sposobu komunikowania się z biegłym rewidentem zastępującym dotychczasowego biegłego rewidenta.

²³ MSB 580 „Pisemne oświadczenia”.

A61. Biegły rewident może przekazywać informacje osobom sprawującym nadzór ustnie lub na piśmie. MSB 260 określa czynniki, które biegły rewident rozważa ustalając, czy daną sprawę należy zakomunikować ustnie, czy na piśmie²⁴. Ze względu na charakter i drażliwość oszustwa z udziałem kierownictwa wyższego szczebla oraz w przypadku oszustwa prowadzącego do istotnego zniekształcenia sprawozdań finansowych, biegły rewident informuje o takich sprawach tak szybko, jak to możliwe i rozważa, czy konieczne jest przekazanie tych spraw na piśmie.

A62. W niektórych przypadkach biegły rewident może uznać za odpowiednie poinformowanie osób sprawujących nadzór o tym, iż jest świadom okoliczności oszustwa popełnionego przez pracowników innych niż kierownictwo, które nie prowadzi do istotnego zniekształcenia. Podobnie, osoby sprawujące nadzór mogą zażyczyć sobie otrzymywania informacji o takich okolicznościach. Proces komunikowania się będzie wspomagany, gdy biegły rewident i osoby sprawujące nadzór ustalą na początkowym etapie badania charakter i zakres spraw, jakie będą w takich przypadkach przekazywane przez biegłego rewidenta.

A63. W wyjątkowych okolicznościach, jeżeli biegły rewident ma wątpliwości co do uczciwości lub prawości kierownictwa lub osób sprawujących nadzór, biegły rewident może rozważyć zasięgnięcie porady prawnej, aby przy jej wykorzystaniu ustalić właściwy sposób postępowania.

Inne sprawy związane z oszustwem (zob. par. 42)

A64. Inne sprawy związane z oszustwem, które należy przedyskutować z osobami sprawującymi nadzór, obejmują, np.:

- obawy co do rodzaju, zakresu i częstotliwości dokonywanej przez kierownictwo oceny kontroli służących zapobieganiu i wykrywaniu oszustw oraz ryzyka zniekształcenia sprawozdań finansowych,
- niepowodzenia kierownictwa w zakresie usunięcia istotnych usterek kontroli wewnętrznej lub podjęcia odpowiednich działań w odpowiedzi na rozpoznane oszustwo,
- dokonaną przez biegłego rewidenta ocenę środowiska kontroli w jednostce, w tym kompetencji i uczciwości kierownictwa,
- działania kierownictwa, które mogą wskazywać na oszukańczą sprawozdawczość finansową, takie jak wybór i zastosowanie zasad rachunkowości, które mogą świadczyć o dążeniu kierownictwa do takiej formy zarządzania dochodami, aby oszukać użytkowników sprawozdań finansowych przez wpływanie na ich sposób postrzegania wyników działalności i rentowności jednostki,
- obawy co do odpowiedniości i kompletności autoryzacji transakcji, które wydają się wykraczać poza zakres zwykłej działalności gospodarczej.

Informacje kierowane do organów regulacyjnych i ścigania (zob. par. 43)

A65. Obowiązek zawodowy biegłego rewidenta zachowania tajemnicy informacji o kliencie może wykluczać informowanie stron trzecich o oszustwach popełnionych w jednostce. Jednakże zakres prawnej odpowiedzialności biegłego rewidenta jest różny w różnych krajach i w pewnych okolicznościach obowiązek zachowania tajemnicy informacji może zostać uchylony przez wymóg wynikający z ustawy, innych przepisów lub nakazu sądowego. W niektórych krajach biegły rewident badający instytucje finansowe ma ustawowy obowiązek informowania właściwych organów nadzoru o wykrytych oszustwach. W niektórych krajach biegły rewident ma również obowiązek informowania o zniekształceniach odpowiednich władz wówczas, gdy kierownictwo i osoby sprawujące nadzór nie podjęły działań naprawczych.

A66. Biegły rewident może uznać za stosowne zasięgnięcie porady prawnej w celu określenia odpowiedniego do okoliczności sposobu postępowania, który doprowadzi do podjęcia działań niezbędnych do uwzględnienia aspektów interesu publicznego w rozpoznanym oszustwie.

Uwagi szczególne dotyczące jednostek sektora publicznego

A67. W sektorze publicznym wymogi związane z informowaniem o przypadkach oszustw, niezależnie od tego, czy zostały wykryte w trakcie badania, mogą wynikać z mandatu badania lub powiązanego prawa, regulacji lub innych przepisów.

Załącznik 1
(zob. par. A25)

Przykłady czynników ryzyka oszustwa

Czynniki ryzyka oszustwa przedstawione w niniejszym załączniku są przykładami czynników, z którymi biegli rewidenty mogą mieć do czynienia w wielu sytuacjach. Odrębnie przedstawiono przykłady dotyczące dwóch rodzajów oszustw będących przedmiotem zainteresowania biegłego rewidenta, tj. oszukańcza sprawozdawczość finansowa oraz zawłaszczenie majątku. W związku z każdym rodzajem oszustwa, czynniki ryzyka zostały dalej

²⁴ MSB 260, paragraf A38.

sklasyfikowane w oparciu o trzy warunki, które zasadniczo są obecne w związku z wstępowaniem istotnych zniekształceń powstałych w wyniku oszustwa: (a) zachęty/naciski, (b) możliwości oraz (c) postawy/usprawiedliwienia. Mimo iż czynniki ryzyka dotyczą bardzo szerokiego spektrum sytuacji, stanowią one tylko przykłady, a zatem biegły rewident może znaleźć dodatkowe lub odmienne czynniki ryzyka oszustwa. Nie wszystkie przykłady mają zastosowanie we wszystkich okolicznościach; niektóre z nich mogą mieć większą lub mniejszą wagę w poszczególnych jednostkach, w zależności od ich wielkości, charakterystyki własności lub okoliczności. Ponadto, kolejność przykładów czynników ryzyka oszustwa nie odzwierciedla ich ważności ani częstotliwości występowania.

Czynniki ryzyka związane ze zniekształceniami spowodowanymi oszukańczą sprawozdawczością finansową

Poniżej znajdują się przykłady czynników ryzyka związanych ze zniekształceniami wynikającymi z oszukańczej sprawozdawczości finansowej.

Zachęty/naciski

Stabilność finansowa lub rentowność są zagrożone przez warunki ekonomiczne, branżowe lub operacyjne jednostki, takie jak (lub wskazane przez):

- duża konkurencja lub nasycenie rynku w połączeniu ze zmniejszaniem się marż,
- nagłe zmiany w branży, na przykład duża zależność od szybkich zmian technologicznych, szybkiego starzenia się produktu lub zmian stóp procentowych,
- znaczący spadek popytu rynkowego oraz rosnące niepowodzenia w branży lub w całej gospodarce,
- straty operacyjne stwarzające zagrożenie bankrutem, egzekucją mienia lub wrogim przejęciem,
- powtarzające się ujemne przepływy pieniężne z działalności operacyjnej lub niezdolność do wypracowania przepływów środków pieniężnych z działalności operacyjnej przy jednoczesnym wykazywaniu zysków i ich wzrostu,
- niezwykle szybki wzrost rentowności, w szczególności w porównaniu z innymi firmami z tej samej branży,
- nowe wymogi rachunkowości, ustawowe lub regulacyjne.

Nadmierne naciski wywierane na kierownictwo, aby sprostało wymogom lub oczekiwaniom stron trzecich spowodowane następującymi czynnikami:

- oczekiwania co do osiągnięcia poziomu rentowności lub innych zgodnych z trendami wskaźników zgłaszane przez inwestorów instytucjonalnych, znaczących kredytodawców lub inne strony trzecie (w szczególności oczekiwania, które są nadmiernie agresywne lub nierealistyczne), w tym oczekiwania stworzone przez kierownictwo poprzez, przykładowo, nadmiernie optymistyczne komunikaty podawane w publikacjach prasowych lub w raportach rocznych,
- potrzeba uzyskania dodatkowych pożyczek lub kapitału, aby zachować konkurencyjność, w tym w celu finansowania węzłowych projektów badawczych i rozwojowych lub nakładów kapitałowych,
- minimalne możliwości w zakresie sprostania wymogom związanym z wejściem na rynek giełdowy, spłatą zadłużenia lub innymi zobowiązaniami, których spełnienia wymagają umowy kredytowe,
- postrzegany lub faktyczny negatywny wpływ wykazywanych słabych wyników finansowych na ważne transakcje będące w toku, takie jak np. połączenie jednostek gospodarczych lub wygranie kontraktu.

Dostępne informacje wskazują na to, że osobista sytuacja finansowa kierownictwa lub osób sprawujących nadzór jest zagrożona przez finansowe wyniki działalności wynikające z:

- znaczących udziałów w jednostce,
- znacząca część ich wynagrodzenia (np. w formie premii, opcji na akcje, prowizji od umów sprzedaży) zależy od zrealizowania agresywnych celów dotyczących cen akcji, wyników operacyjnych, pozycji finansowej lub przepływów pieniężnych²⁵.
- osobistego gwarantowania zadłużenia jednostki.

Nadmierne naciski wywierane na kierownictwo lub personel operacyjny, aby zrealizował cele finansowe ustalone przez osoby sprawujące nadzór, w tym cele dotyczące sprzedaży lub rentowności, z którymi wiążą się określone formy zachęty.

Możliwości

²⁵ Programy motywujące kierownictwo mogą zakładać osiąganie celów związanych tylko z niektórymi kontami lub wybranymi działaniami jednostki, mimo iż odnośne konta lub działania mogą nie być istotne dla jednostki jako całości.

Rodzaj branży lub działalności operacyjnej jednostki stwarza możliwość angażowania się w oszukańczą sprawozdawczość finansową, która może wynikać ze:

- znaczących transakcji z podmiotami powiązanymi, które nie mieszczą się w zakresie zwykłej działalności gospodarczej lub z podmiotami powiązanymi, które nie są badane lub są badane przez inną firmę audytorską,
- silnej pozycji finansowej lub zdolności do zdominowania sektora branżowego, która pozwala jednostce dyktować zasady lub warunki dostawcom lub klientom, co może skutkować zawieraniem nieodpowiednich transakcji lub zawieraniem transakcji na warunkach nierynkowych,
- wyceny aktywów, zobowiązań, przychodów i kosztów w oparciu o znaczące szacunki, u podstaw których leżą subiektywne oceny lub niepewności trudne do zweryfikowania,
- znaczących, nietypowych lub wysoce złożonych transakcji (szczególnie następujących pod koniec roku), które rodzą trudne pytania z zakresu „przewagi treści nad formą”,
- ważne obszary działalności są zlokalizowane lub prowadzone na zasadach transgranicznych w systemach prawnych, w których funkcjonują różniące się między sobą środowiska gospodarcze i kulturowe,
- wykorzystywanie pośredników gospodarczych, dla zatrudnienia których nie ma jasnego uzasadnienia gospodarczego,
- pokaźne sumy na kontach bankowych lub działalność jednostek zależnych bądź oddziałów w rajach podatkowych, do których nie ma jasnego uzasadnienia gospodarczego.

Nadzór ze strony kierownictwa jest nieskuteczny na skutek następujących czynników:

- zdominowania kierownictwa przez jedną osobę lub małą grupę osób (w przypadku jednostki, w której właściciel jest kierownikiem) bez wdrożenia kompensujących ten stan rzeczy kontroli,
- nadzór osób sprawujących nadzór nad sprawozdawczością finansową i kontrolą wewnętrzną jest nieefektywny.

Skomplikowana lub niestabilna struktura organizacyjna, na co wskazuje:

- trudność ustalenia organizacji lub osób posiadających udziały kontrolne w jednostce,
- nadmiernie skomplikowana struktura organizacyjna, na którą składają się jednostki o nietypowej osobowości prawnej lub nietypowe przedziały kierowniczych uprawnień,
- znacząca rotacja członków kierownictwa wyższego szczebla, doradców podatkowych lub osób sprawujących nadzór.

Elementy kontroli wewnętrznej są niedoskonałe na skutek następujących czynników:

- niewystarczające nadzorowanie kontroli, w tym kontroli automatycznych oraz kontroli nad śródroczną sprawozdawczością finansową (w przypadku gdy wymagana jest sprawozdawczość finansowa prowadzona na potrzeby zewnętrzne),
- wysoka stopa zatrudnienia nieskutecznie działającego personelu księgowego, pracowników ds. kontroli wewnętrznej lub technologii informacji,
- nieskuteczny system księgowy i informatyczny, w tym występowanie sytuacji, w których daje się zauważyć istotne słabości kontroli wewnętrznej.

Postawy/Usprawiedliwienia

- Nieskuteczne przekazywanie, wdrażanie, wspieranie albo egzekwowanie wartości lub zasad etyki przez kierownictwo bądź nieskuteczne przekazywanie wartości lub etycznych standardów.
- Członkowie kierownictwa, niezwiązani organizacyjnie z zagadnieniami finansowymi, nader aktywnie uczestniczą lub angażują się w wybór zasad rachunkowości lub dokonywanie szacunków znaczących kwotowo.
- Występowanie w przeszłości przypadków naruszenia przez jednostkę przepisów prawa o papierach wartościowych lub innych praw i regulacji bądź zgłaszane wobec jednostki, jej kierownictwa wyższego szczebla lub osób sprawujących nadzór oskarżenia o oszustwo bądź nieprzestrzeganie prawa i regulacji.
- Nadmierne zainteresowanie kierownictwa utrzymaniem bądź podwyższeniem giełdowych kursów akcji lub zysków.
- Praktyka polegająca na zobowiązaniu się kierownictwa wobec analityków, kredytodawców i innych stron trzecich do realizacji nadmiernie wygórowanych lub nierealistycznych planów.
- Kierownictwu nie udaje się bez zbędnej zwłoki skorygować wykrytych istotnych słabości systemu kontroli wewnętrznej.
- W interesie kierownictwa leży stosowanie nielegalnych środków służących zmniejszeniu wykazywanych zysków ze względów podatkowych.
- Niskie morale panujące wśród kierownictwa wyższego szczebla.
- Właściciel-kierownik nie odróżnia transakcji prywatnych od firmowych.
- Spory między udziałowcami w jednostce o ograniczonej strukturze własności.

- Powtarzające się usiłowania kierownictwa zmierzające do tego, aby marginalne lub nieodpowiednie księgowania usprawiedliwić w oparciu o kryterium istotności.
- Napięte stosunki między kierownictwem a obecnym lub poprzednim biegłym rewidentem, na co wskazują:
 - częste spory z obecnym lub poprzednim biegłym rewidentem dotyczące spraw związanych z rachunkowością, badaniem, sprawozdawczością,
 - nieuzasadnione wymagania wobec biegłego rewidenta, takie jak wyznaczenie nierealistycznych terminów przeprowadzenia badania lub przekazania sprawozdania,
 - ograniczenia nakładane na biegłego rewidenta: nadmierne ograniczenie dostępu do osób i informacji lub możliwości skutecznego komunikowania się biegłego rewidenta z osobami sprawującymi nadzór,
 - próby zdominowania biegłego rewidenta przez kierownictwo znajdujące wyraz w próbach wpływania na zakres wykonywanej przez niego pracy lub na wybór bądź kontynuację współpracy z personelem wyznaczonym do zlecenia badania bądź do konsultowania się w sprawie badania.

Czynniki ryzyka związane ze zniekształceniami spowodowanymi zawłaszczeniem majątku

Czynniki ryzyka oszustwa, które odnoszą się do zawłaszczenia majątku są także klasyfikowane w oparciu o trzy warunki, które zasadniczo są obecne w związku z występowaniem oszustwa: zachęty/naciski, możliwości oraz postawy/usprawiedliwienia. Niektóre z czynników ryzyka oszustwa wynikające z oszukańczej sprawozdawczości finansowej mogą także występować w związku ze zniekształceniami wynikającymi z zawłaszczenia majątku. Na przykład nieskuteczny nadzór ze strony kierownictwa oraz słabości kontroli wewnętrznej mogą występować w związku ze zniekształceniami wynikającymi z oszukańczej sprawozdawczości finansowej lub z zawłaszczenia majątku. Poniżej przedstawiono przykłady czynników ryzyka związanych z zniekształceniami wynikającymi z zawłaszczenia majątku.

Zachęty/naciski

Osobiste zobowiązania finansowe mogą prowadzić do wywierania nacisków na kierownictwo lub na pracowników mających dostęp do gotówki lub innego rodzaju majątku narażonego na zawłaszczenie. Negatywne związki pomiędzy jednostką a pracownikami posiadającymi dostęp do gotówki lub innych aktywów podatnych na kradzież mogą zachęcać tych pracowników do zawłaszczenia tych aktywów. Na przykład złe stosunki mogą być wywołane przez:

- znane lub przewidywane w przyszłości zwolnienia pracowników,
- znane lub przewidywane zmiany w programach wynagrodzeń lub świadczeń na rzecz pracowników,
- promocje, wynagrodzenia lub inne świadczenia niezgodne z oczekiwaniami.

Możliwości

Niektóre cechy i okoliczności mogą zwiększyć podatność majątku na zawłaszczenie. Przykładowo, możliwości zawłaszczenia majątku wzrastają w związku z występowaniem następujących czynników:

- występują znaczące środki gotówkowe płatne na żądanie oraz przetwarzane,
- występują zapasy w małej ilości, ale o wysokiej wartości lub na które jest duże zapotrzebowanie,
- aktywa, jak np. obligacje, diamenty lub podzespoły komputerowe, są łatwo wymienne,
- środki trwałe niewielkich rozmiarów przeznaczone do obrotu lub co do których nie ma jasności, kto jest ich właścicielem.

Nieodpowiednia kontrola wewnętrzna nad aktywami może zwiększyć podatność na ich zawłaszczenie. Na przykład, zawłaszczenie aktywów może mieć miejsce, gdy występuje:

- nieodpowiedni podział obowiązków lub niezależnych kontroli,
- nieodpowiedni nadzór nad wydatkami kierownictwa, takimi jak koszty podróży i inne zwroty,
- nieodpowiedni nadzór ze strony kierownictwa nad pracownikami odpowiedzialnymi za majątek, np. niewłaściwy nadzór lub kontrola odległych lokalizacji,
- nieodpowiednia kontrola osób starających się o posadę w charakterze pracowników odpowiedzialnych za majątek,
- nieodpowiednia ewidencja majątku,
- nieodpowiedni system autoryzacji i zatwierdzania transakcji (np. zakupów),
- nieodpowiednie fizyczne zabezpieczenie środków pieniężnych, papierów wartościowych, zapasów lub środków trwałych,
- brak pełnego i dokonywanego na czas uzgadniania aktywów,
- brak odpowiedniej i sporządzanej na czas dokumentacji transakcji (np. not uznaniowych za zwrócone towary),
- niewykorzystywanie obowiązkowych urlopów przez osoby sprawujące kluczowe funkcje kontrolne,

- niewłaściwy poziom zrozumienia przez kierownictwo zagadnień dotyczących technologii informatycznej, co umożliwił pracownikom zajmującym się tą technologią informatyczną uczestnictwo w zawłaszczeniu,
- niewłaściwe kontrole dostępu do zautomatyzowanych danych, w tym kontrole i przeglądy rejestrów zdarzeń w systemie komputerowym.

Postawy/usprawiedliwienie

- Lekceważenie potrzeby nadzoru lub zmniejszenia ryzyka związanego z zawłaszczeniem aktywów.
- Lekceważenie znaczenia kontroli wewnętrznej nad zawłaszczeniem aktywów, które przejawia się w obchodzeniu dotychczasowych kontroli lub w niepodejmowaniu czynności zaradczych w związku ze znanymi usterkami kontroli wewnętrznej.
- Zachowanie wskazujące na niezadowolenie z jednostki lub sposobu traktowania przez nią pracowników.
- Zmiany sposobu zachowania lub stylu życia, co może wskazywać na zawłaszczenie aktywów.
- Przyzwolenie na drobne kradzieże.

Załącznik 2 (zob. par. A40)

Przykłady procedur badania odpowiednich do ocenionego ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem

Poniżej podaje się przykłady możliwych procedur badania stosowanych w odpowiedzi na ocenione ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszukańczą sprawozdawczością finansową i zawłaszczeniem majątku. Mimo iż te procedury dotyczą bardzo szerokiego spektrum sytuacji, stanowią one tylko przykłady, a zatem nie muszą być najbardziej odpowiednie ani konieczne do zastosowania w każdych okolicznościach. Ponadto kolejność procedur nie odzwierciedla ich ważności.

Działania na poziomie stwierdzeń

Działania podejmowane przez biegłego rewidenta odpowiednio do ocenionego ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem będą różne, zależnie od rodzaju oraz kombinacji czynników ryzyka oszustwa lub rozpoznanych warunków dotyczących sald księgowych, rodzajów transakcji oraz stwierdzeń, na które mogą wpływać.

Poniżej przedstawiono przykłady takich działań:

- wizytowanie lokalizacji lub przeprowadzanie nieoczekiwanych i niezapowiedzianych badań. Na przykład biegły rewident uczestniczy w inwentaryzacji w miejscach, gdzie jego obecność nie była zapowiadana lub w przeliczeniu – w wybranym z zaskoczenia dniu – posiadanej przez jednostkę gotówki,
- zażądanie, aby spis z natury odbył się na koniec okresu sprawozdawczego lub w dniu zbliżonym do tego terminu, co minimalizuje ryzyko manipulacji saldami w okresie między datą spisu a końcem okresu,
- zmiana podejścia do badania w bieżącym roku. Na przykład następuje usne kontaktowanie się z głównymi odbiorcami i dostawcami, niezależnie od wysłania do nich próśb o pisemne potwierdzenie sald, a także zwrócenie się z prośbą o potwierdzenia do określonych komórek organizacyjnych firmy lub zasięgnięcie dodatkowych i innych niż zwykle informacji,
- przeprowadzanie szczegółowego przeglądu księgowości korygujących dokonanych na koniec kwartału lub roku i przesłanie tych, które wydają się nietypowe co do rodzaju lub kwoty,
- zbadanie i przesłanie możliwości powiązań między stronami znaczących i nietypowych transakcji, a w szczególności transakcji przeprowadzonych na koniec roku oraz źródeł finansowania tych transakcji,
- przeprowadzenie analitycznych procedur badania wiarygodności na podstawie szczegółowych danych. Na przykład porównanie sprzedaży i kosztów własnych sprzedaży według lokalizacji grup produktów lub miesięcy z oczekiwaniami biegłego rewidenta na ten temat,
- przeprowadzenie rozmów z pracownikami związanymi z dziedzinami, w związku z którymi rozpoznano ryzyko istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem, aby poznać ich pogląd na temat ryzyka oraz tego, czy i w jaki sposób kontrole odpowiadają na to ryzyko,
- jeżeli inni niezależni biegli rewidenty badają sprawozdania finansowe jednej lub większej liczby jednostek zależnych, działów lub oddziałów, omówienie z tymi biegłymi rewidentami zakresu działań zapewniających odpowiednie podejście do ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem przy transakcjach i działaniach tych jednostek,
- jeżeli w związku z daną pozycją sprawozdania finansowego, z którą wiąże się wysokie ryzyko zniekształcenia spowodowanego oszustwem, szczególnie ważna jest praca rzeczoznawcy – zastosowanie dodatkowych procedur względem niektórych lub wszystkich założeń, metod lub wniosków rzeczoznawcy, aby upewnić się, że jego wnioski są zasadne lub zaangażowanie w tym celu innego rzeczoznawcy,

- analiza wybranych sald bilansu otwarcia uprzednio zbadanego sprawozdania finansowego, aby ocenić sposób rozwiązywania pewnych zagadnień, które uprzednio wymagały szacunków księgowych lub zastosowania osądu, np. rezerw na zwroty towarów, i czy szacunki te potwierdziły się,
- zbadanie kont lub innych zestawień sporządzonych przez jednostkę, z uwzględnieniem uzgodnień śródrocznych,
- zastosowanie wspomaganych komputerowo technik badania, takich jak pobieranie danych w celu przeprowadzenia testu na występowanie anomalii w zbiorze,
- sprawdzenie nienaruszalności ewidencji i transakcji przeprowadzanych komputerowo,
- pozyskiwanie dodatkowych dowodów badania ze źródeł zewnętrznych wobec badanej jednostki.

Specyficzne reakcje – zniekształcenia spowodowane oszukańczą sprawozdawczością finansową

Oto przykłady działań dostosowanych do przeprowadzonej przez biegłego rewidenta oceny ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego oszukańczą sprawozdawczością finansową:

Ujmowanie przychodów

- Przeprowadzanie analitycznych procedur badania wiarygodności przychodów przy zastosowaniu szczegółowych danych, na przykład poprzez porównanie przychodów przyjmując za punkt porównań w bieżącym okresie sprawozdawczym przychody miesięczne, linię produkcyjną lub segment branżowy z porównywalnymi danymi z wcześniejszych okresów. Wspomagane komputerowo techniki badania mogą być pomocne w identyfikowaniu nietypowych lub nieoczekiwanych powiązań lub transakcji związanych z przychodami.
- Uzyskanie od nabywców potwierdzeń dotyczących niektórych warunków umów oraz niezawarcia dodatkowych umów, gdyż odpowiednie księgowania zależą często od takich warunków lub umów zaś podstawa udzielenia rabatów lub okres, do którego się odnoszą, są często słabo udokumentowane. Na przykład, kryteria zatwierdzania, warunki dostaw i płatności, brak przyszłych lub aktualnych zobowiązań dostawców, prawo do zwrotu produktu, gwarantowane kwoty odsprzedaży, warunki dotyczące odwołania zamówień lub refundacji są często ważne w takich okolicznościach.
- Skierowanie do pracowników ds. sprzedaży i marketingu w jednostce lub wewnętrznych doradców prawnych zapytań w sprawie sprzedaży lub dostaw w czasie zbliżonym do końca okresu oraz ich wiedzy na temat nietypowych zasad lub warunków związanych z tymi transakcjami.
- Osobista obecność w jednym lub w większej liczbie miejsc na koniec okresu w celu obserwacji towarów przeznaczonych lub przygotowywanych do wysyłki (lub zwrotów oczekujących na przetworzenie) oraz w celu przeprowadzenia innych procedur dotyczących sprzedaży lub ustalenia stanu zapasów w danym okresie.
- W przypadkach, w których transakcje dotyczące przychodów są inicjowane, przetwarzane i rejestrowane elektronicznie, przeprowadzenie testów kontroli w celu ustalenia, czy dostarczają one pewności, że zarejestrowane transakcje dotyczące przychodów wystąpiły i zostały odpowiednio zarejestrowane.

Stany zapasów

- Zbadanie zapisów księgowych jednostki dotyczących zapasów w celu określenia lokalizacji lub pozycji zapasów wymagających szczególnej uwagi podczas lub po spisie z natury.
- Obserwacja spisu z natury przeprowadzona w sposób niezapowiedziany w pewnych lokalizacjach lub przeprowadzenie spisu z natury we wszystkich lokalizacjach w tym samym czasie.
- Przeprowadzenie spisu z natury na koniec okresu sprawozdawczego lub w okresie zbliżonym do tego terminu w celu zminimalizowania ryzyka nieodpowiedniej manipulacji między stanem wynikającym ze spisu i stanem na koniec okresu.
- Przeprowadzenie dodatkowych procedur w czasie obserwacji spisu, np. bardziej dokładne sprawdzenie zawartości pozycji znajdujących się w zamkniętych opakowaniach, sposobu, w jaki towary są pakowane lub etykietowane oraz jakości (tj. czystość, próba i stężenie) substancji płynnych takich, jak perfumy lub specjalistyczne chemikalia. W tym przypadku pomocne może być zatrudnienie rzeczoznawcy.
- Porównanie ilości za bieżący okres z ilościami za okresy poprzednie w oparciu o kryterium rodzaju lub kategorii zapasów, lokalizacji lub inne kryteria lub porównanie ilości obliczonych z ewidencją bieżącą.
- Zastosowanie wspomaganych komputerowo technik badania w celu dalszego zbadania kompilacji spisu zapasów, np. dokonując sortowania w oparciu o identyfikator, w celu zbadania kontroli identyfikatorów lub sortując je według numeru seryjnego w celu sprawdzenia możliwości pominięcia lub duplikacji pozycji.

Szacunki dokonane przez kierownictwo

- Zatrudnienie rzeczoznawcy, aby dokonał niezależnego szacunku w celu porównania go z szacunkiem kierownictwa.
- Kierowanie zapytań do osób spoza kierownictwa i działu rachunkowości w celu potwierdzenia zdolności i zamierzeń kierownictwa związanych z realizacją planów mających związek z dokonywaniem szacunków.

Specyficzne działania – zniekształcenia wynikające z zawłaszczenia majątku

Podjęte działania zależą zawsze od konkretnych okoliczności. Zazwyczaj podjęte w ramach badania działania służące uwzględnieniu istotnego zniekształcenia spowodowanego oszustwem związanym z zawłaszczeniem majątku, będą nakierowane na określone salda księgowe i grupy transakcji. Choć w takich okolicznościach można zastosować niektóre spośród przedstawionych powyżej działań wymienionych w dwóch kategoriach, zakres pracy powinien ściśle wiązać się z konkretnymi informacjami na temat ryzyka zawłaszczenia, które zostało stwierdzone.

Przykłady działań podejmowanych w reakcji na przeprowadzoną przez biegłego rewidenta ocenę ryzyka istotnego zniekształcenia spowodowanego zawłaszczeniem majątku są następujące:

- przeliczenie gotówki lub papierów wartościowych na koniec roku lub w okresie zbliżonym do tego terminu.
- dokonywanie bezpośrednio z klientami potwierdzeń dotyczących ich konta (w tym zaciągniętych kredytów, polityki zwrotu towarów i dat przypadających płatności) w okresie objętym badaniem,
- analizowanie odzyskania kont spisanych,
- analizowanie braków w zapasach w podziale na lokalizację lub rodzaj produktu,
- porównywanie kluczowych wskaźników zapasów z normami w danej branży,
- przegląd dokumentacji uzupełniającej w związku ze zmniejszeniami w bieżącej ewidencji zapasów,
- przeprowadzenie komputerowego dopasowania listy sprzedających z listą pracowników w celu zidentyfikowania pasujących do siebie adresów lub numerów telefonów,
- przeprowadzenie komputerowego przeszukania w zapisach dotyczących listy płac w celu zidentyfikowania duplikujących się adresów, pracowników, numerów identyfikacji podatkowej lub kont bankowych,
- przegląd tych akt osobowych, które nie zawierają lub zawierają niewielkie dowody związane z działalnością danej osoby, np. nie występują oceny wyników działalności,
- analiza dyskontowanej sprzedaży lub zwrotów pod kątem nietypowych tendencji lub trendów,
- potwierdzenia specyficznych warunków umów ze stronami trzecimi,
- uzyskanie dowodów na to, że umowy zostały przeprowadzone zgodnie z ich warunkami,
- przegląd poprawności dużych lub nietypowych kosztów,
- przegląd zasad autoryzacji i wartości bilansowej pożyczek udzielonych kierownictwu wyższego szczebla i podmiotom powiązanym,
- przegląd poprawności raportów dotyczących kosztów dostarczonych przez kierownictwo wyższego szczebla.

Załącznik 3

(zob. par. A49)

Przykłady okoliczności wskazujących na możliwość popełnienia oszustwa

Poniżej przedstawiono przykłady okoliczności, które mogą wskazywać na możliwość, że sprawozdania finansowe zawierają istotne zniekształcenie spowodowane oszustwem. Rozbieżności w zapisach księgowych, w tym:

- transakcje, których nie ujęto w sposób kompletny lub we właściwym czasie lub zostały nieodpowiednio ujęte w związku z kwotą, okresem, klasyfikacją lub polityką jednostki,
- niepotwierdzone lub nieautoryzowane salda lub transakcje,
- dokonywane w ostatniej chwili korekty, które znacząco wpływają na wyniki finansowe,
- dowody wskazujące, że dostęp pracowników do systemów i zapisów nie odpowiada dostępowi, jaki jest niezbędny do wykonywania ich zatwierdzonych obowiązków,
- sugestie lub zażalenia składane biegłemu rewidentowi na temat domniemanego oszustwa.

Sprzeczne lub brakujące dowody, w tym:

- brakujące dokumenty,
- dokumenty, co do których występuje przypuszczenie, że zostały zmienione,
- brak dostępu do dokumentów w innej formie aniżeli w formie faksu lub w formie elektronicznej, podczas gdy oczekuje się występowania tych dokumentów w oryginale,
- znaczące i niewyjaśnione pozycje wynikające z uzgodnień,
- nietypowe zmiany w bilansie lub zmiany w trendach lub w ważnych powiązaniach lub wskaźnikach sprawozdania finansowego, na przykład należności rosnące szybciej niż przychody,
- niespójne, niejasne lub niewiarygodne odpowiedzi kierownictwa lub pracowników na zapytania lub zastosowane procedury analityczne,
- nietypowe rozbieżności między zapisami jednostki a odpowiedziami potwierdzającymi,

- duże ilości zapisów po stronie kredytowej oraz innych korekt wprowadzonych do zapisów dotyczących należności,
- niewyjaśnione lub niedostatecznie wyjaśnione różnice między kontem należności a kontem kontrolnym lub między oświadczeniami klienta a kontem należności,
- brakujące lub nieistniejące anulowane czeki w okolicznościach, kiedy anulowane czeki są zwykle zwracane do jednostki wraz z oświadczeniem banku,
- znaczące ilości brakujących zapasów lub aktywów rzeczowych,
- niedostępne lub brakujące dowody elektroniczne, niespójne z obowiązującymi w jednostce zasadami ich utrzymywania,
- mniej potwierdzeń na zapytania na temat sald, aniżeli można by oczekiwać lub więcej potwierdzeń, aniżeli można by oczekiwać,
- niezdolność do stworzenia dowodów dotyczących rozwoju kluczowych systemów oraz przetestowania zmian programu jak też wdrożenia w bieżącym roku działań dotyczących zmian i rozwoju systemu.

Problematyczne lub nietypowe kontakty między biegłym rewidentem a kierownictwem, w tym:

- odmowa dostępu do zapisów, udogodnień, niektórych pracowników, klientów, sprzedawców lub innych, od których można oczekiwać dowodów badania,
- wyśrubowane wymogi czasowe nałożone przez kierownictwo w celu rozwiązania złożonych lub spornych zagadnień,
- skargi kierownictwa dotyczące przeprowadzonego badania lub zastraszanie członków zespołu wykonującego badanie przez kierownictwo, w szczególności w związku z krytycznymi uwagami biegłego rewidenta na temat dowodów badania lub w związku z rozwiązywaniem potencjalnego sporu z kierownictwem,
- nietypowa zwłoka jednostki w dostarczaniu wymaganych informacji,
- niechęć w ułatwieniu biegłemu rewidentowi dostępu do kluczowych plików elektronicznych w celu zastosowania wspomaganych komputerowo technik badania,
- odmowa kontaktu z pracownikami zajmującymi się kluczowymi operacjami IT, w tym operacjami bezpieczeństwa oraz personelem opracowującym systemy,
- niechęć do dodania lub zmiany informacji ujawnionych w sprawozdaniach finansowych, aby uczynić je bardziej kompletnymi i zrozumiałymi,
- niechęć do zajęcia się bez zbędnej zwłoki wykrytymi słabościami kontroli wewnętrznej.

Inne

- Niechęć kierownictwa do zezwolenia biegłemu rewidentowi na osobiste spotkania z osobami sprawującym nadzór.
- Zasady rachunkowości, które wydają się odbiegać od norm obowiązujących w branży.
- Częste zmiany wartości szacunkowych, które nie są skutkiem zmiany okoliczności.
- Tolerowanie nieprzestrzegania kodeksu postępowania obowiązującego w jednostce.

Niniejszy Międzynarodowy Standard Badania 240

opublikowany przez Radę Międzynarodowych Standardów Rewizji Finansowej i Usług Atestacyjnych (IAASB) Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC) w kwietniu 2009 r. w języku angielskim, został przetłumaczony na język polski przez Stowarzyszenie Księgowych w Polsce i Krajową Izbę Biegłych Rewidentów w kwietniu 2009 r. i opublikowany za zgodą IFAC. Proces tłumaczenia *Międzynarodowych Standardów Badania* został sprawdzony przez IFAC, a tłumaczenie przebiegło zgodnie z „*Polityką ws. tłumaczenia i publikowania standardów wydanych przez IFAC*”. Zatwierdzonym tekstem wszystkich *Międzynarodowych Standardów Badania* jest tekst opublikowany przez IFAC w języku angielskim.

Tekst w języku angielskim *Międzynarodowy Standard Badania 240* © 2009 Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC). Wszelkie prawa zastrzeżone.

Tekst w języku polskim *Międzynarodowy Standard Badania 240* © 2009 Międzynarodowa Federacja Księgowych (IFAC). Wszelkie prawa zastrzeżone.

Oryginalny tytuł: *International Standards on Auditing*
ISBN: 978-1-93477-992-7.